

ПУТОВАЊА КРОЗ ИСТОРИЈУ И УРБАНИЗАМ БЕОГРАДА

Када се говори о Београду кроз историју, најчешће се говори о освајачким надирањима, о упорним одбранама староседелаца (односно људи насељених у њему; народа који су живели у околним крајевима, обрађивали земљу, подизали своје домове, насеља...); о ратовима; о нападањима и одбранама.

Говори се и о интересовањима разних народа за природним богатствима, материјалним добрима — ствараном и концентрисаном богатству у Београду, за такав Београд, његову ужу и ширу околину. Говори се о сарадњи на основама размена роба и трговине; о кретањима изазваним трговином; о путовањима и транспортима роба.

На корене оваквих кретања, ове врсте сарадње, или насртаја, наилазимо још у праисторији, нарочито у металном добу; имамо података из средњег века, па надаље, до данашњих дана.

Мање су позната и друга путовања, о којима се и није много говорило и писало, као што су путовања из политичких побуда и интереса, затим верско-мисионарска путовања, просветитељска, путовања ради упознавања земаља, људи, крајева и обичаја... авантуристичка, или путовања уметника, књижевника и путописаца, научника и других учених људи, историчара, географа... путовања пустолова, луталица, најамника...

Београд и крајеви његове околине од давнина су побуђивали разнолике интересе људи — да њима прођу, да их доживе, виде; да у њима остану мање или више времена, да се негда и настане; или да их упоређују са западном и централном Европом, са Блиским или Далеким истоком, Африком или Азијом. Путовања кроз ове крајеве су често бивала и нужност — у кретањима из централне Европе на југ, Медитеран, Блиски исток итд.

Напомињемо да, када говоримо о путовањима у Београд, мислимо и на пропутовања кроз њега. Јер често Београд није бивао крајња тачка, завршно место путовања. Он је бивао и пролазно место. Али не случајно пролазно, но потребно, најчешће нужно пролазно. Нужно и због тога да би се у њему обавио неки посао, одређена мисија. Нужно и због његовог положаја на раскрсници путева значајних праваца кретања. Такође, када говоримо о овим путовањима, мисли се и на шире подручје око Београда. Наиме мисли се на неке природне целине и географске области, које су као такве биле значајни мотиви за путовања; па је у оквиру њих и Београд бивао обухватан. Таква су подручја: Дунава, Панонске равнице, Шумадије, Посавине, Поморавља... Отуда су и разноврсни извори који се користе. Неки говоре о Царском друму, а ми извлачимо оно што се односи на Београд, који је на том друму! Други говоре о Дунаву, Београд је и на њему... итд.

У условима, оскудности материјала, користе се и посредни извори. Још нешто: уз изношење података о путовањима, наводе се и материјали који приказују, описују Београд, који излажу атмосферу града или његове околине. Све се користи да би се добила што потпунија слика града из појединих доба — да би се у целини сагледали разлози који су подстицали људе на ова путовања.

Сва ова кретања људи, ова путовања — најчешће су бивала у засенку, потискивана и притискивана историјским плаштом значајних, битних, судбоносних догађаја, који су се обилато низали тлом Србије, Подунављем — Балканом.

У овом напису тој врсти путовања даје се првенствено место — да би се сагледала

и под светлом данашњих схватања путовања у оквирима савремених наука урбанизма, туризма, просторних приспособљавања за таква кретања људи. Да укажемо на неке нити које и данас остају покретачи путовања у Београд, какве су биле у далекој прошлости; истина, онда под неупоредиво тежим условима, условима који су данас више литература и своје врсте егзотика. Али да, уочавајући те нити, откривамо и неке вредности истог или сличног значаја за данашњицу као што су биле и „јуче” — јер су актуелни феномени, стално присутни!

Да потражимо и материјалне одразе тих путовања на садржаје, структуру града, у неким његовим објектима, у животу његових људи. Наравно, историјски примери, неке врсте историјске аналогije, повезивање туризма с путовањима у историјској прошлости, све то, има места под одређеним, претходно претпостављеним споразумима. Те погодбености су:

— Примере, појаве, догађаје... навођене, узимане из прошлости, схватати у њиховом времену, условима, тадашњим друштвеним односима, степену развитка... цивилизације; у тадашњем њиховом значењу.

— Сигурно је извесно интелектуално и научно „жонглирање”, просто повезивање тих примера путовања са савременим поимањем туризма; јер буквално повезивање и поређење нема смисла. (Међутим, ради својеврсне логичности тога повезивања, како желимо да му приђемо, имајмо у сећању неке од дефиниција савременог туризма).

— Јасно је пак да многе појаве, нарочито такве које имају масован карактер, које се ослањају на заинтересованост широких слојева људи — да најчешће те и такве појаве нису потпуна новина, „проналазак времена” да, по правилу, вуку корене из дубље прошлости. То је случај с путовањима и туризмом. Друкчије речено: туризам као друштвена појава има делом своје корене у прошлости — у путовањима.

— Све ово би можда имало мањег значаја за нашу тему, да те везе, тај континуитет између туризма и путовања — није праћен одређеним материјално-просторним манифестацијама, градитељским активностима. Те активности, та стварања су имала, већег или мањег, већ како када, одраза на развој, формирање Београда као урбане творевине.

(Без упадања у грешке неких „првих” појава, „приоритета”; такве појаве нису

само београдске, њих је било и у другим сличним местима).

Наравно, и та и таква урбана творевина се одвијала прво под дејством стихијних снага животних нужности. Тек много касније почињу свесна, планска, планерска деловања. У тим кретањима дошло је и до научних уопштавања, дефинисања појава, откривања законитости урбанизма.

— Ни урбанизам није дуго „калкулисао” с туризмом као градском функцијом. Тачније, тек шире и комплексније поимање урбанизма — као просторног планирања пружа „простора” и „места” и за туризам као функцију простора; за туризам као потребној појави живота.

Скоро увек када крећемо са обрадом неког проблема „закачићемо” се, на самом почетку, код дефиниције проблема, појма; шта под чим схватамо, мислимо. Ево, тако смо ту и овом приликом!

Пошто смо се делом објаснили око циља написа у претходним напоменама, учинимо то и сада, не разрађујући питања нити их доказујући, већ само износећи наша полазна поимања, да не употребимо израз „дефиниције”, туризма као садржајног фактора савременог живота. Туризам (условно употребљен израз) има два битна задатка — за оне који га упражњавају.

— Да задовољава потребе људи за одмором, рекреацијом, за нужном везом са природом — за људском здравственом-психо-физичком превентивом; све то у првом реду за урбанизирано градско становништво.

— Он омогућава и задовољава део развојне појаве људи, путем и кроз коришћење разноврсних, бројних, припремљених понуда за то.

Наравно ове разоноде су врло разнолике; подвлачимо информативно културне као друштвено значајне, при чему мислимо на упознавање земаља, још шире географских и опште природних феномена, нових средина и људи, обичаја, уметности и култура у најшцерем смислу речи итд.

Туризам је постао својеврсна привредна област. Таква привредна област која укључује бројне, до сада самосталне привредне делатности и активности; и која у свеукупним националним привредама, националним економикама и привредним плановима, заузима високо место. Његова организација, његова експанзија, обавезују бројне државне органе и друштвене факторе, како економске, тако и политичке, културне итд.

Туризам је данас прерастао, по многим условљеностима за битисање, оквире појединих земаља (не само појединих туристичких места), и све више постаје међународна област живота — састављена од бројних сачинилаца.

Просторно, планско уређење територија, регионална организација, урбанизам и архитектура — значајни су сачиниоци код оваквог поимања туризма, од којих велико зависи успех или неуспех свеукупних туристичких планова, програма и операција.

Међутим, код конкретизација изложених погледа опет настаје пуно питања, где опет може бити неспоразума. Зато, напомињемо, нека и износимо ставове по њима.

Прихватимо „поделу” туризма, у просторном погледу, на урбани и неурбани. (При овом појам урбаног узимамо у уском смислу: урбанизираног града, насеља). Значи, поделу на *туристичке градове и туристичке територије ван градова*.¹

Затим прихватимо даљу поделу и диференцијацију у погледу основних понуда: за забаву, спортско-такмичарске активности и догађаје, културу, уметност, у погледу верских мотива и заинтересованости, пословних, гастрономских итд. понуда и интереса.²

Настављајући овим и оваквим начином размишљања и споразумевања, логично долази на ред и закључак да *сматрамо да је Београд и туристички град у врло комплексном смислу.*

Иако смо пошли с тим да у овим споразумевањима око полазних гледања не улазимо у доказивања, ову закључну тврдњу о Београду као туристичком граду поткрепићемо с два податка. (Они ће нас у даљем излагању још логичније везати за нашу полазну и основну тему.)

Прво — актуелна, савремена животна пракса говори да је Београд данас један од највећих центара транзитног туризма у Југославији, по годишњем броју посетилаца, односно броју ноћења (једном од упрошћених али и обавезних показатеља у туризму); при овом узимајући у обзир и најизразитија и „најчистија” туристичка места код нас.

Друго — Београд има бројне услове и предиспозиције потребне да неки град има својства туристичког града. Ово делом доказујемо и нашем студијом; због чега је, умногоме, и дошло до ње. (Код тога, као што се да видети, идемо методом унапред

изложеног циља, резултата, који доказујемо.)

Наравно, овом констатацијом и потврдом ње не исцрпљујемо нашу тему. Она се *заокружује утврђивањем веза између путовања, као дела туризма, и туризма у целини са урбанизмом Београда.*

I

Као освежења делују — у односу на историјску уопштеност — фрагменти из путописа, писама, књижевних дела савременика из разних епоха далеке прошлости. Они нам као сценским светлом показују људе, објекте, градове, обичаје, путове, шуме, из прохујалих времена земаља којима су пролазили путујући за Београд. Инспиришући се некима од њих, делимично их наводећи, подстичемо машту да настави са допуњавањем изложених приказа у велики спектакл — из римског доба, српског средњег века, периода угарске, аустроугарске или турске власти над Београдом.

После средњег века Дунавом и Царским друмом путовали су, кроз Београд, Подунавље и Поморавље, становници наших крајева, поданици Угарске, Турске, као и многи путници, мноштво угледних личности из Европе и ван ње. Та путовања су била дуга, често тешка и напорна, несигурна и опасна. Она су бивала и свечана и обезбеђивана званичном пратњом. По правилу се путовало у групама, караванима, често са најмљеном, плаћеном наоружаном пратњом — па су тада личила и подсећала на војне експедиције.

Тако се, ето, кроз далеку прошлост Београда, из његових историјских давнина, могу пратити путовања као његова значајна одлика, животни фактор за град, његово становништво и за део света којем је припадао. Из давних слика Београда подвлачимо оне које га наслућују и као *град за путнике*, поред града за његове грађане; оне исечке који говоре о физиономији града формираној, опет, више и шире него само за људе који у њему стално живе.

У овом делу написа наводимо записе, делове из њих, неких од посетилаца Београда, не претендујући на свеобухватност нити на равномерно „покривање” свих периода. Избор је слободан, вршен и наклоношћу аутора, а у првом реду подређен је основном циљу написа. Тако опише Београда, записе о њему, податке о писцима, путницима и путовањима наводимо, крај свих оскудности у расположивом материјалу,

још из средњег века. Наглашеније почињемо од периода деспота Стефана Лазаревића, када Београд бива дуже у власти и престоница једног српског средњовековног владара. Што идемо ближе ка новијим периодима, то су подаци бројнији, а описи су одређенији.³

Ради што бољег споразумевања и веће јасноће, одмах на почетку износимо неке од констатација до којих се долази на основу онога што нам посредно казују ови наши „сарадници” — констатације које свесно наглашавамо.

— Београд је условљен за путовања — својим ширим географским положајем. Он је једна од значајних и нужних географских тачака на тадашњим главним правцима сувоземних и водених кретања по Балкану, између централне Европе и Блиског истока, Европе, Африке, Азије... на кретањима између држава, одлучујућих државних и војних сила тадашње Европе... на кретањима привредних, односно трговачких интереса оновремених привредно трговачких снага.

— Ужи положај Београда од вајкада је оцењиван као један од изванредних природних положаја — предодређених за изнадобичне градове.

— Он има изузетно богату непосредну и ширу околину. То богатство је нарочито у прехранбеним могућностима.

— Све ово је Београд предодредило као значајну стратешку тачку, као обавезно нужан објект бројних политичких и војних калкулација.

— Београд је увек био, некада више, некада мање, развијен трговачки град. Трговина је запажено наглашена пословност која га одликује.

— Београд је стално био град разноликог становништва; по бројним националним, верским и другим одликама.

— Он је изузетно виталан.

Сјао је.

Бивао је у рушевинама.

Ницао је из крви и пепела!

Какве везе све ово има с нашом полазном поставком?

Најкраће: *такав Београд је нужно бивао место живих кретања људи који су из многоразних побуда и потреба долазили, или пролазили кроз њега. А зато се он опет нужно формирао и у смислу приподобности за та и таква кретања... ради тих кретања и ради користи од тих кретања. Становници Београда су исто тако стекли и неке од својих особина, које су постале и остале њихове одлике.*

Већ код првог писца кога наводимо, арапског географа *Идризија*, налазимо материјале за део наших закључних навода. Он у својој „Географији Света” у одељку „Познавање Балканског полуострва”, о Београду каже и:

... „Овај град чувен по лепоти својих грађевина, окружен је јаким зидинама и има трговачких радњи (снабдевен је базарима). Град је трговачко и занатско место и често га посећују становници из других крајева. Поља у околини су добро обрађена и дају у изобиљу жита и поврћа...”

У односу на путовања да подвучемо реченицу: „и често га посећују становници из других крајева...” Подсећамо да је ово написано половином XII века.

Литераран и богат, песнички надахнут, текст из „Житија деспота Стефана Лазаревића” *Константина филозофа*, писца, дворског учитеља, деспотовог биографа — вредан је посебне пажње. Но, пре што се задржимо на њему, рећи ћемо неколико речи и о Београду у вези ранијих српских средњовековних владара, о чему нам доста оскудно говоре малобројни писани подаци. Ево два:

— *Архиепископ Данило II*, дипломат краља Милутина, у „Житију краљице Јелене”, описује сусрет краљице Симониде, жене краља Милутина, и краљице Катерине, жене краља Драгутина, у Београду:

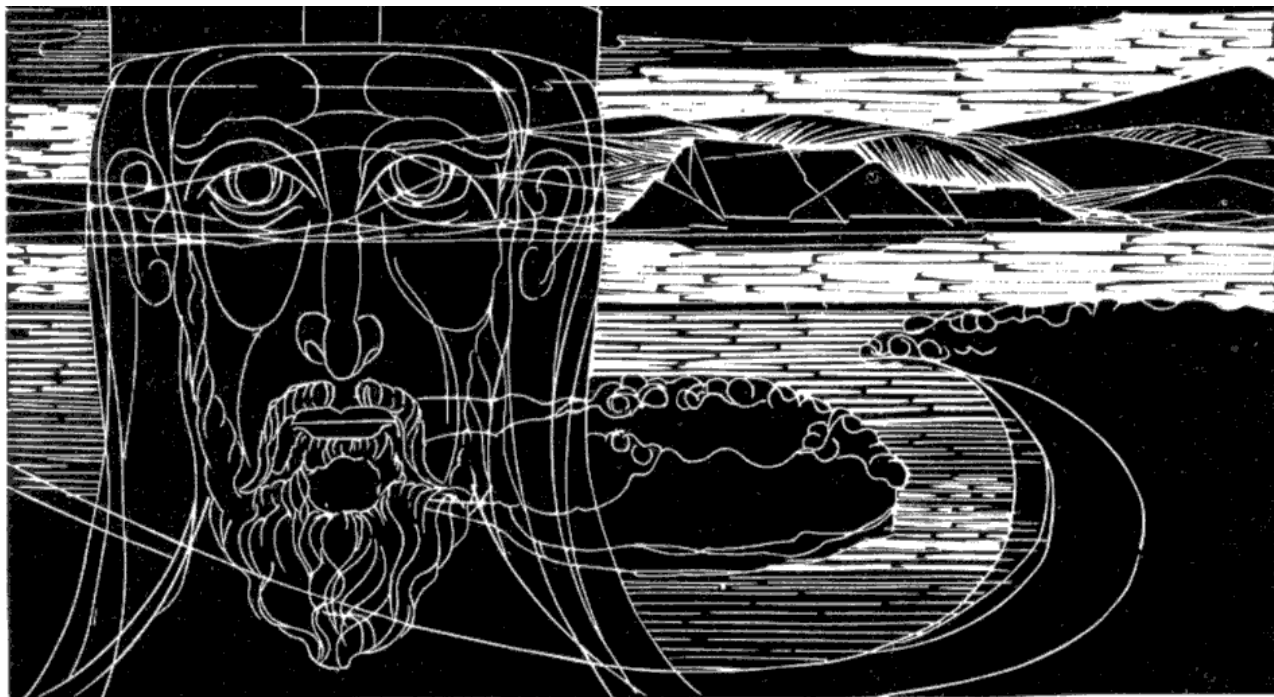
... „тако ова благочастива (Симонида), идући са тако велелепном царском славом, прође кроз све државе своје и дође у *славни и сјајни ГРАД БЕОГРАД* српски, који стоји на обали реке Дунава и Саве. И ту се у великој Саборној цркви митрополитској поклониле са умиљењем чудотворној икони пресвете Богородице”... (Запис из 1317. године).

— Други је запис *Јована Богослова* из 1345. године, у коме се каже:

... „у то време прими господин краљ Стефан (Душан) град Костур, град Београд, и град Канону”.

Записи *Константина Филозофа*, на свој начин и својим језиком, казују нам највише о српском средњовековном Београду, граду који ће ускоро затим, имати једну другу, тешку и бурну историју, али који ће и тада имати активну и значајну улогу у погледу путовања.

... „И ова (земља) не само да слично оној обећаној точи мед и млеко, но као да је у себе примила и везала четири времена

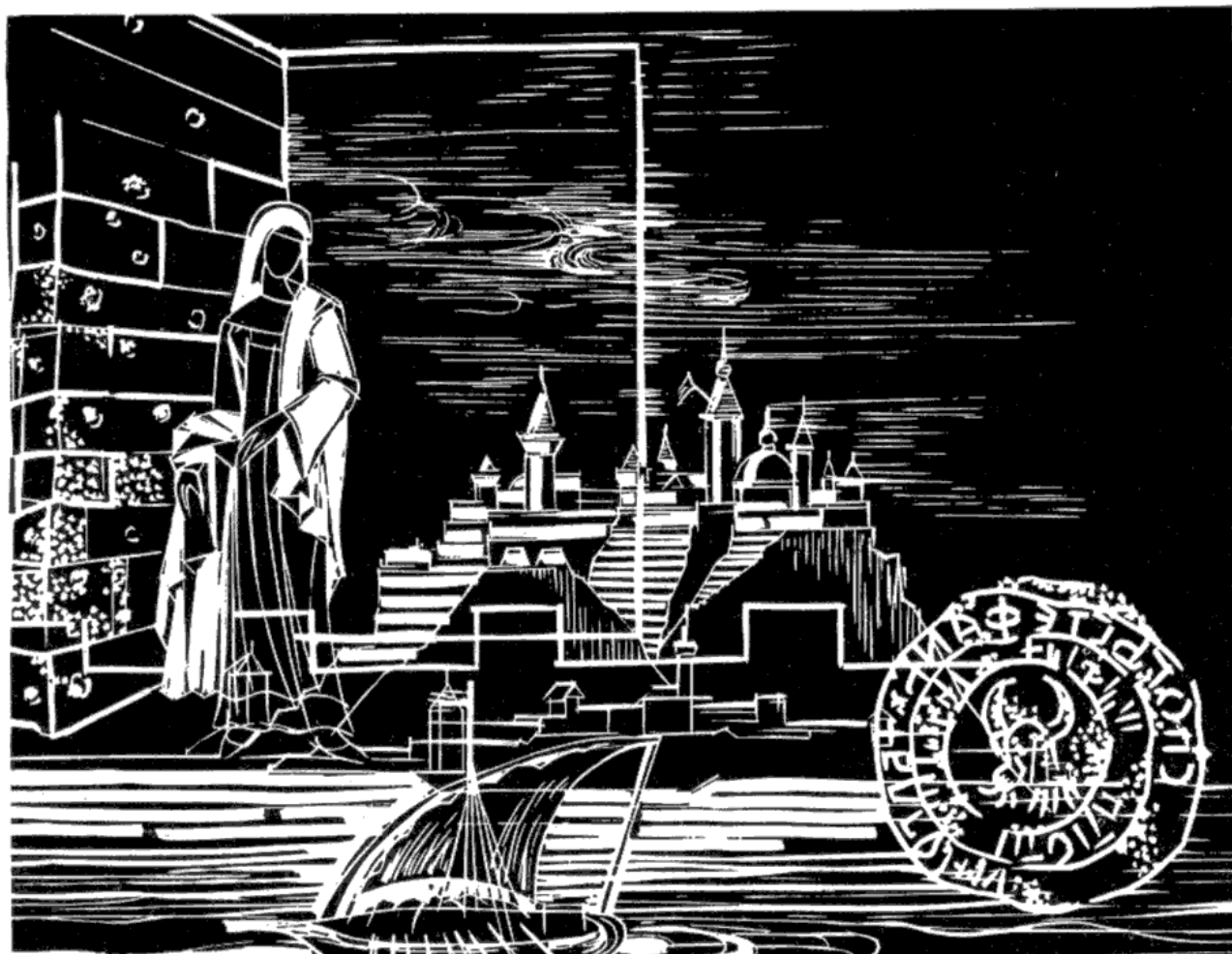

Београд је први пут престоница средњовековне Српске државе под краљем Драгутином, почетком XIV века; Братислав Стојановић, лиморез

Belgrade est pour la première fois la capitale de l'Etat serbe médiéval, sous le roi Dragutin, au début du XIVe siècle; (Bratilav Stojanović, linoléum)

Братислав Стојановић, Средњовековни Београд, лиморез.

Bratislav Stojanović: Belgrade médiéval, gravure sur linoléum.

и ваздух, и из себе их шаље осталима. Јер у целој васељени не може се наћи земља да има сва добра сабрана у једно и на све стране, ... А ова је (Српска земља) пуна сваких добара, да и по писању неких земљописа шаље ваздух западу и Јелеспонту; јер ту дан има петнаест часова ... Финсон, како кажу књиге земљомерске, који се зове Истар и Газ, и Истар и Дунав од Трачана. И овај (Финсон) од раја излазећи, ... и дели Угарску и напаја српску земљу, која је ванредна, ... И још једна од тријест-шест река знаменитих у васељени је звана Сава, ... она се сједињује на најлетшем месту, где Финсон на три ушћа улази, где се сазда бели град ...

А овај (Стефан) ни мало не почиваше, као онај који је веома храбар, но се дотиче напред реченога града, који беше од великих древних градова и на красним местима, као што много пута рекосмо, као мало где у васељени, а уз то са пространим изгледом и као крила лађа у царском пристаништу и са сваким утврђењем и са доношењем сваке хране. Нигде не могосмо слично замислити, ни наћи таква уточишта, ... Да ли ко где год рече за такав град? ...

Овај ваистину од царских најлепши је изглед имао ...

... Јер највећи град (у Београду) и најкраснији у Сиону (у Јерусалиму) по изгледу сличан, био је слика вишњег Јерусалима, ... Јер у васељени не видесмо сличности Јерусалиму, као што и за овај град говорећи нико неће у истину рећи друго, само (што нема) Јелеона, а овај (Београд) место Јелеона има рајску реку ...

... Од сви својих страна сабра најбогатије људе и насели у том граду и удостоји, као равноапостолни дванаесторице (апостола) у своме граду некада. А даде и ослобођење граду томе од сваких ствари, даде и повластице овима да се не поколебају, у коме су биле наведене и благодети Божје које су биле на њему, о слободи од поробођења, и печат златни овима даде који има слику града, да који хоће какву

Гравира Волфганга Реша, Београд 1521. израђена према цртежу једног очевидца борби око освајања Београда од стране турака. Карактеристичан је текст испод гравуре, који потврђује равноправан значај цртежа и речи! Текст почиње реченицом: Овде је насликана тврђава Београд и варошица у правој слици и прилици, како ју је недавно у септембру 1521. год. заузео турски цар издајом Мађара који су држали тврђаву и цару предали...

куповину да чини у сваки крај, добије књигу са печатом да је становник тога града, па не даје нигде царине ни пролаза ...

И дакле више (од осталих) градова овај храњаше и светљаше свима потребама, као царски дом...⁴

Из наведених цитата подвлачимо:

— Богатство, природно богатство, које се запажа, описује и наглашава.

— Положај, шири географски положај, као и положај у непосреднијим природним условима.

— Значај Дунава и Саве, њихово библијско описивање и тумачење.

— Поређење с Јерусалимом.

— Повластице грађанима, које пружа и обезбеђује деспот Стефан.^{4а}

Задржимо се за моменат на поређењу. Оно је сигурно и последица начина писања, стила, песничких фигура. Но истичемо га, јер ће, као што ћемо и у будућем тексту сретати, бити стално присутна поређења Београда са, у својим добима, познатим, признатим, великим и лепим градовима. То пак сигурно нешто казује. Свакако казује да је и део истине о изгледу Београда, који је описиван, инспирисао писце (у врло различитим временима и јако различитим условима) на та поређења; да су описивачи и стварно налазили одређене везе у изгледима и лепотама поређених градова.

Да се задржимо још само на повластицама које Деспот даје становништву, пословним људима, трговцима. Оне су карактеристичне и у смислу његове бригае за привредно-трговачку улогу града, за особину Београда, стално запажану и у бројним каснијим записима, као о граду с развијеном трговином.

Кроз Београд је пропутовао 1433. године, после смрти деспота Стефана Лазаревића, *Bertrandon de la Krokijer* у пратњи миланског изасланика, који је путовао за Порту. Из његовог путописа наводимо:

... „Град и варош Београд налазе се у Расији у врло лепом пределу. Туда проти-

Gravure de Wolfgang Reš, Belgrade 1521, faite selon le dessin d'un témoin oculaire des batailles pour la prise de Belgrade par les Turcs. Le texte inscrit sous la gravure est caractéristique — il affirme l'égalité de l'importance du dessin et celle des mots! Le texte commence par la phrase suivante: Ici est dessinée la petite ville — forteresse de Belgrade, telle quelle fut, quand le tsar turc la prit récemment, en septembre 1521, par trahison des Hongrois qui tenaient la forteresse et la rendirent au tsar...

1368

Das Sechste Buch

Griechisch Weissenburg belagere.

Cap. glix.

Anno Christi 1457. belagert der Türck Belgradum oder Taurunum, das man zu Teutsch nennet Griechisch Weissenburg. Nun war der König von Ungern darinnen mit seinem Volk / des doch nicht viel war gegen des Türckenhauffen / deren anderhalb hundert tausent Mann waren / vnd zog der König herauf wider die Türcken / vnd streit mit den seinen also Ritterlich vnd Mannlich / daß sie viel 1000. Türcken zu todt schlugen / die vbrigen entrunnen durch die Flucht. Man sagt das der Feind dieser Schlacht halben sich also vbel gehalten / daß die Christaläubigen leichtlich hetten das Griechenlandt / vnd das ganz Constantinopolsch Reich wider erobert / wann sh:er mehr wären gewesen. In diesem Krieg ward der Türckisch Keyser verwundet vnd wurden ihm seine grosse Büchsen genommen / darumb er mit schaden muß heim ziehen.

Darnach Anno Christi 1521. zog der Türck aber mit grossem gewalt wider diß Griechisch Weissenburg / vnd gewan es nicht ohn grossen vnd mercklichen schaden des Vnger landts. Dann es war ein mechtige Vorwehr des ganzen Königreichs Vngern. Das Schloß vnd Stettlein Griechisch Weissenburg seind hie Contraheret / welche durch Vitrew der Vngern so das Schloß inngehabt / deren Namen / ein Herz von Heidesar / vnd Türck Wallant / dem Türcken vberantwort haben. Ist ein mechtig stark Schloß gewesen. vest vnd wol erbawet mit 6. Thürnen / vnd das vorder Schloß mit 20. Passen wol verwaret / da in einer jeden Passen 10. Mann hüt hielten / also daß bey 200. Mann stätig im Schloß / ohn der zweyer Hauptleut Befind. verfoldet. Hat auch ein wolbewaren abgang von dem vndern Schloß biß zu dem Wasserthurn / da sie ihr Vffstigen haben / vnd ihr Mühlwerck. Derselbig Thurn steht auff der Saw / da die Saw in die Thonaw fließt.

че врло лепа река коју зову Сава... Ту се Сава стаче у Дунав и ова је варош Београд на саставку тих двеју река... Ово је место врло лепо и јако и подељено је на пет утврђења... И једно од доњих утврђења... у коме се налази мало пристаниште за 15 до 20 галија... Капетан је овога града један племић дубровачки, зову га господин Марко... ово је место у рукама краља угарског... а краљу га је, пре четири године, уступио деспот Рације, бојећи се да га не би изгубио, као што се догодило са Голупцем, што је за хришћанство од велике штете"...⁵ А ево шта каже,

Антун Вранић печујски бискуп, изасланик аустријског цара Фердинанда на Порту; цитиран његов опис из 1553. године.

Antun Vranić, l'Evêque, de Pečuj, envoyé de l'Empereur d'Autriche Ferdinand Ier à Porta; la citation de sa description de 1553.

о овој предаји Београда краљу Угарске коју помиње Брокијер, српски писац из тог времена Дијак Андрија:

... „Кад је дошао Ђурађ (деспот Ђурађ Бранковић) почели су преговори, који су

завршени тек крајем месеца октобра. Сигесмунд је ушао у Београд 31. октобра 1427. године"...^{5а}

Касније, после турског освајања Београда 1521. године, када он постаје значајан град турске царевине — Турци су временом, за путовања градили и одговарајуће објекте, мостове, каравансараје, безистане за трговину... итд. *Располажући с више података и са сигурнијом документацијом о неким таквим објектима — у стању смо већ да говоримо о материјално-градитељским и урбанистичким последицама путовања на формирање лика града.*

Међу тим објектима, у прве по значају и најчешће помињане спадају каравансараји. Зато ћемо дати један уопштен опис каравансараја, који није типичан само за Београд. То је опис са путовања *Пјера Лескалонјеа „Парижанина“*, од Млетака до Цариграда, обављеног 1547. године. Описујући свој део пута кроз Херцеговину и Србију, он се подробно задржава на приказу каравансараја. (Ово чинимо и да би се показало да каравансараји нису подизани само у Београду, по градовима, већ да су у то време представљали и неку врсту мреже објеката за путнике дуж важних праваца кретања. И зато да бисмо могли да поредимо описе ових објеката, како су их виђали разни путници, и у Београду).

... „Каравансараји су склоништа где отседају богати и сиромашни... свуда у наоколо су узвишења на која се пењу људи да би лежали одвојено од коња;... У овим каравансаријама треба платити одмах све што се купује, тако да се ујутру уопште не треба задржавати... Дивно је чудо како у исти каравансарај стижу све врсте људи и народа...“⁶

Навешћемо сада описе београдских каравансараја од *Stephana Gerlacha*, протестантског свештеника, који их је описивао у два маха, када је у пратњи Давида Унгнада ишао у Цариград 1573. и по повратку 1578. године:

... „Неколико лепих каравансараја, од којих су особита четири, од опеке и камена по истом слогу четворосто саграђена и оловом покривена, а у средини је лепо поплочано двориште.

Ове су куће на два спрата, ређају се собице до собице, а свака има свој камин.

Највећа од ових зграда (Мехмед паше) није далеко од дубровачких дућана и бити ће скоро готова; има леп дуг безистан, а с обе стране су дућани за свакојакe трговине"...

Ово је био опис из 1573. године; а ево сада описа из 1578. године:

... „Има ту много трговачких дућана; има четири или пет каравансараја камених, а особито је леп Мехмед-пашин, који се састоји из три одеља: у првом је леп и дуг безистан и дворана трговачка, која има с обе стране дућане; други део има у два спрата многе собице где станују страни трговци, који овамо доносе на продају свакојаку робу и од којих смо ми купили три црвене коже. Трећи део састоји се од великог дворишта и велике коњушнице” ...^{6а}

Навод је интересантан и тим веродостојнији, јер је бележен од истог аутора, на основу поновљених утисака с два путовања, у размаку од пет година.

Овај опис каравансараја смо узели као пример — а не као метод у приказивању. Даље ћемо наводити комплетније описе из којих ће се добијати подаци о већем броју објеката, о животу у граду, о ономе што су запажали путници и на шта усмеравамо пажњу. Зато ће се и понављати запажања.

Понављања су нам и својеврсне потврде онога што желимо да докажемо.

Стефан Герлах, протестански свештеник; цитирани описи Београда из 1573. и 1578. године.

Stefan Gerlach, prêtre protestant; la citation des descriptions de Belgrade de 1573 et 1578.

Давид Унгнад, дипломата, царски посланик; цитиран његов опис из 1572. године

David Ungnad, diplomate, envoyé de l'empereur; la citation de sa description de 1572.

Повремена удаљавања од Београда, или од наше непосредне теме, биће више на први поглед. Она треба да допринесу општем утиску о мотивима који су директно или посредно изазивали, инспирисали путовања; као и да допуне општу слику доба о којима говоримо и из којих приказујемо Београд као циљ путовања.

Отуда ћемо, ту и тамо, износити и описе битака, за и око Београда, битака којима је Београд бивао савремени сведок... од којих су неке рефлексно изазивале и извесне особене догађаје и у самом њему.

Извесна временска хронологија биће најчешће логична код даљег излагања.

Скоро сто година трајали су покушаји Турака да освоје Београд. О тим покушајима, нападима, борбама, одбранама и коначном паду Београда у турске руке, као и о њему у том раздобљу — казују нам многи наводи, извадци из записа и описа, од којих наводимо оне који нам се чине интересантним за наш напис.

Ево једнога од Хиеронимуса Ортелиуса Аугустаноса:

... Grieschisch Weissenburg... као кључ за успешно освајање Угарске... Напао га је (турски султан) с великом армијом и

успео чак да направи неколико продора. Али мушки отпор који је пружио посада тврђаве под вођством заповедника Јована из Рагузе онемогућио је нападаче и они су били сваки пут одбијени...

За другу опсаду 1456. године, после оне од 1440. напред описане, исти аутор каже и:

... „Када је Мехмед Маџарску напао са 150 000 људи, 13. јула пред Grishisch Wiessenburg-ом и почео да избацује из топова запаљену смолу на тврђаву, Хуњади и Капистран су бродовима снабдевеним борцима и провијантом дошли у помоћ опседнутом граду... Када је Мехмед видео да његов покушај да на води потуче Хуњадија није успео, покушао је да појачаним бомбардовањем освоји град... Први зид је непријатељ непрестаним нападом срушио до темеља. Огромном виком и развијеним заставама освојен је цвингер. Хуњади пак као један врсни јунак бодрио је своје људе на мушки противнапад и поновно освајање изгубљеног дела града. Исто тако је и Капистран покушао да буди мушкост у хришћанима вијајући заставом с крстом, па су хришћани бољом помоћи истерали из цвингера непријатеља. Мехмед, огорчен тиме натерао је своје људе на поновни напад и мада су његови људи са јаком, трајном вриском поново стигли на исто место, хришћани су их поново одбили.

Међутим, браниоци обавештени преко једног заробљеника о овоме, направили су подкоп са друге стране и ставили експлозив. Када су видели да се непријатељ приближава, командант је наредио да се експлозив упали и тако је непријатељу нанет огроман губитак у људству јер је погинуло 17 000 људи. Осим овога, у почетку напада погинуло је још 8 000 људи. Опсада је трајала седам месеци а Мурат је био принуђен да дигне опсаду и врати се на зимовање у Тракију...

Београд је ипак пао у турске руке. Ево краја описа тог пада од Мишел Бодје-а:

... „Тако падне Београд, кључ угарске краљевине, године 1521... Плен који им је у том граду пао у руке не може се проценити, јер је био сувише велики. С њим је Сулејман однео и неколико светачких моштију штованих у Београду. Стигавши у Цариград, затражио је од грчког патријарха да му да 12 000 дуката за ове реликвије...“

Опис борбе која се завршила падом Београда 1521. године, изложио је, у књизи

»Die Donausband — Donau in serbien Belgrad« из 1664. године, и писац *Alered von Birken*.⁷

Ево још две мисли о ширем значају, стратешко-политичком значају Београда, његовог географског положаја — за време у којем су оне речене. Надбискуп *Фрањо Франкопан* излаже у говору 9. јуна 1541. године: да Угарској прети непрестана опасност од Турака зато што они држе ушћа *Саве, Тисе и Драве*... Један савремени војни стручњак (из XVI века) истиче:

... „да поменемо Саву, Драву и Тису, које скупљају готово све воде са величанственог венца што су га удружени Алпи и Карпати исплели око Панонске низије, да би их као данак предали своје сизерену, баш ту на споју Алпа и Родопа“...

На путу из Беча за Цариград, пролази Београдом печујски бискуп, изасланик аустријског цара Фердинанда *Антун Вранчић*. С тог пута он даје опис Београда, који је посебно значајан као податак о стању самог градског утврђења у то време, 1553. године.

Из описа *Јакова Бетзека*, царског курира, навешћемо:

... „Посланство укравши се у Пешти... крену Дунавом пут Београда. Дана 21. новембра 1564... око девет уре (посланство) доспе у Београд — где су се настанили у каравансарају. Београд, тврђа и варош, стеру се по брду — ту има много трговаца *Турака, Дубровчана, крићана и Жидова*“...

Из историјског дела „Историја немира у Угарској и Ердељу“, (Париз 1608) *Мартена Фимеа*, дворјанина војводе Анжујског, наводимо опис упрестоличења принца Селима у Београду 1566. године, догађаја, који је високо литерарно обрадио професор *Радован Самарџић* у своје делу „Мехмед Соколовић“. Мартен записује:

... „оног дана кад је требало да донесу тело у Београд, Селим стави на главу веома мали турбан, обуче одело које пристоји са огртачем од црне чохе, узјаха на коња и изиђе пред очево тело до градске капије. Тело су допратили с развијеним заставама, са свирком труба и осталим триумфалним знацима. Ту, пошто су открили кола, Селим сјаха и стаде да плаче над телом. Све паше и казаскери, који су врховне судије, као и сви војни заповедници, сјахаше с коња и ставише мале турбане, а у знак жалости окренуше на доле врхове застава у целом логору. *И чудесна тишина завлада четврт сата*. После овог

обрета, донеше један пребели турбан украшен драгуљима и ставише га на Селимову главу. И пошто га обукоше у красну и величанствену одећу, Селим узјаха другог коња, па пошто то и сви други учинише, покрише кочије с мртацем, подигоше опет заставе и војска гласно ускликну новом цару. Тако га допратише до двора, где му пољубише руку представници царства редом према своме достојанству”...

Ово је место, да се осврнемо на једно предивно име Београда: *Брег размишљања*, како га је осећао Мехмед паша Соколовић.

ван у историји, чувен по својој тврђави, гласовит по рекама које га запљускују, пријатан за све који знају да размишљају пред отвореним видицима... У њему је раније... „боравио Мехмед заиста давно, пре петнаест година, када је ту, с војском, зимовао и чекао да се обнови ратовање у Банату и Ердељу. Бедеми и куле остали су, готово, недирнути, али се, над њима, уздигло неколико нових кубета и минарета, примећују се тек сазидани сараји, на обалама је више бродова, а с гребена се, и на једну и на другу страну, спуштају ка

Братислав Стојановић, *Брег размишљања*, линорез.

Bratislav Stojanović, *Le monticule de méditation*, gravure sur linoléum.

Ево цитата из дела професора Самарцића „Мехмед Соколовић”:

„У те чудне, драматичне дане за турску царевину, за њене војно-политичке потезе, владарске судбине и односе — а посебно за личност међу највећим државницима тадашњег света, *Београд је био шехер, сла-*

водама махале, утонуле у већ оголело дрвеће, којих, у његово време није било...

...Рат је, од пролећа, настављен, али више није имао ранију вредност скупог надмудривања у којем се пре свега непријатељ цени. И сада је, и то поново под београдским бедемима, своју доскорашњу

вредност изгубио још један његов напор. Ако се некад, још млад, уверио да се рат не добија витешким врлинама и да се политика не води књижевним изразом, сад је, пун јада, посумњао у стварну потребу свих изузетних настојања...

По преузимању престола, султан Селим је сазвао у Београду диван, који је трајао три дана. А везир Мехмед паша Соколовић је у Београду „на самом свом бићу осетио колико су путеви људске судбине замршени, клизави и недогледни, и да се може корачати најпоузданијом стазом, па да се наиђе на бездан. Јер, једно је човеков разум, једно напор, једно упорност да се најбоље чини, а друго ћуд оних који на посетку одлучују. Али, ако сигурности и нема, јер црн облак леда увек прети да се сручи, поље може родити једино ако се узоре и житом засеје.” Искористили смо ова „размишљања” на „Брегу размишљања”, како их је описао професор Самарцић у свом „Мехмеду Соколовићу”, у доба које нам је записао Мартен Фиме.

Бројни аутори говоре, како о различитом саставу становништва, тако и о живости града и његовом трговачком карактеру. Ово понављамо и наглашавамо због те сталне, виталне особености Београда, ма у како тешким, променљивим и различитим околностима се налазио.

Исто запажа и *Марк Антонио Пигафета*, члан изасланства које је путовало за Цариград, у свом опису из 1567. године:

...„Ниже поменути брежуљка, према истоку, има ван градских зидина много кућа турских, жидовских и српских, много дућана дубровачких и других трговаца. Ово је најживљи део вароши, пун трговина и није ограђен зидом...”

Ево и одломка из описа 1572. године *Давида Унгнада*, дипломате, царског посланика:

...„Дана 12. маја, одмарасмо се у Београду, те смо са дозволом Хасан паше... разгледали варош и град. Град лежи високо и пријатно, под њим тече од запада вода Сава и утиче у Дунав уз зидине града, код Беле куле према истоку... Варош пак простире се поред Дунава и Саве по нешто разграђено, вели се да има око 6 000 кућа, а насељена је од Турака, Жидова, Срба, Дубровчана и других...”

Овде се још једном враћамо на *Stjerphana Gerlacha*, који каже:

...„Београд је по кућама и вртовима лепши од Будима, јер је турски цар дао саградити лепе камене зграде, а улице поплочати; најлепше дућане имају Дубров-

Поворка турске војске, са мртвим султаном Сулејманом, према Београду.

Le cortège de l'armée turque, portant la dépouille mortelle du sultan Soliman vers Belgrade.

чани из Далмације. Становници су Турци, Жидови, Срби и Дубровчани... када је посланство у Београд приспело видели су на Дунаву шездесет прилично великих лађа, припремних да возе храну за цара...”

Указујемо сада на ново упоређење — са Будимом. У саставу становништва, уочљиво је, пак, стално, значајно место Дубровчана, све од деспота Стефана Лазаревића па надаље.

У пратњи новог посланика на Порти, заменика Давида Унгнада, свештеник *Salomon Schweiger*, пролази кроз Београд, о којем вели, путописом из 1577. године:

...„Београд је велики град. Простире се што у равници што у висини, а предео

Упрестоличење принца Селима у Београду
1566. године.

*L'intronisation du prince Selim à Belgrade, en
1566.*

около је врло леп... Код Београда свршава Угарска а отпочиње земља Срвија, а река Сава границом је између двеју земаља"...⁸ Поводом одломка из путописа Андрије Волфа из 1583. подсетићемо на бројна имена, како су разни народи и појединци називали град, према својим језичким значењима Белог града или по затеченим називима у времена када су га посећивали. Чињеница је да је Београд у својој дугој историји имао доста имена, чији су узрок, по нашем мишљењу, била два основна мотива. Први је: његов положај, изнад вода двеју великих река; запажљивост са даљина, изглед из близа; поднебље, осветљење, однос боја у простору — чега

је свеукупни резултат био: *бели град!* Други је народнојезичког карактера. Разни народи, који су краће или дуже боравили у њему, држали га као свој, или само пролазили кроз њега... давали су му имена која су за њихове појмове и на њиховим језицима најбоље изражавали импресије које је он на њих остављао, односно које је његов положај изазивао. Најчешће, то су бивали преводи или описна значења, опет, белог града. Најстарији аутентични податак налази се у једном писму папе Јована VIII бугарском владару Борису, где пише... „episkopus belogradensis”...

... „Bellogradum ili Nandor Fëjervár, Griechische Weissenburg, у ствари Сингидунум, а после Graeca Alba назван, леп тврд и добро саграђен град на висини; има доле према Сави и Дунаву такође кућа, особито на углу, где се стиче Дунав са Савом... лежи готово као Будим... Знатна је ту трговина. Ту престаје Угарска, а даље настаје Расциа или Срвија која се такође зове и Musia inferior”...

Из Melhior Besolt-овог описа Београда из 1584. наводимо:

... „Сутрадан по доласку разгледали смо град, у којем се нема ништа особито видети”...⁹

Истовремени опис путописца Hayes-а каже:

... „једна кућа не прекрива друге, него све имају пријатан видик. Већина Турака станује у тврђави, где није дозвољено хришћанима становати... Овај град, осим тврђаве, насељен је већином од хришћана... а има их знатно више него Турака... Сва трговина града Белграда у руци је дубровачких трговаца, који овде пребивају, уживајући велике трговинске слободе”... Из путописа Валацлава Вратислава, из 1591. године, издвајамо:

... „Готово свагде у Турској надмашују предграђа својом величином градове, а обоје заједно приказују се као велики градови... У том граду... све је уређено за сигурност трговине и удобност трговаца, .. има особита кућа где се хришћанско робље продаје јавно”...¹⁰

Из досадашњих материјала, а то ћемо видети и у будућим, запажају се два константна „колосека” по којима тече живот, и који су, рекли бисмо, супротни један другоме. Први је: усмеравање материјалних напора и организационих моћи за формирањем градског живота, као живота у тврђавама или утврђеним варошима. То је, опет да кажемо, *стратешки, одбрамбени,*

ратни градски живот. Ту су, по нама, и корени стратешко-одбрамбеног у урбанизму. Други је: спонтано, природно бујање живота ван тих озиданих, затворених, неприродних међа живота људи.

И када су год неки спољни услови, а њих су увек стварали људи, допуштали, листао је овај део другог града — града ван градских зидина. Ту су, у том излажењу из тврђава, у кипљењу живота преко зидина, у раскидању „обруча затварања“ корени будућег урбанизма као новије тековине градова.

Кроз историју, наравно и историју Београда, могу се пратити та колебања, обострана колебања.

У нашој теми, за њу — у првом реду, више нам казују ова друга кретања.

Настављамо са приказима записа. *Ad Wepnern*, као члан пратње царског посланства за Цариград, које је предводио барон Чрним С. Худениц, описује Београд 1616:

... „на место где се река Сава улива у Дунав делећи Угарску од Србије — изгледа као неко пространо језеро. У сусрет им је изишло двадесет накићених шајки, које ставивши се у ред сличан полумесецу, примише посланство пуцњавом, виком и обичном својом гласбом... Београд... кључ краљевине Угарске; пространа је добро насељена и отворена варош;... те је с убавими вртови уз куће тако велика као немачки град *Nürnberg*... У осталом ова је тврђа као Будим и Острогон...”

Дакле, даља поређења: као града са *Nürnbergom* а као утврђења — са Будимом и Острогоном.

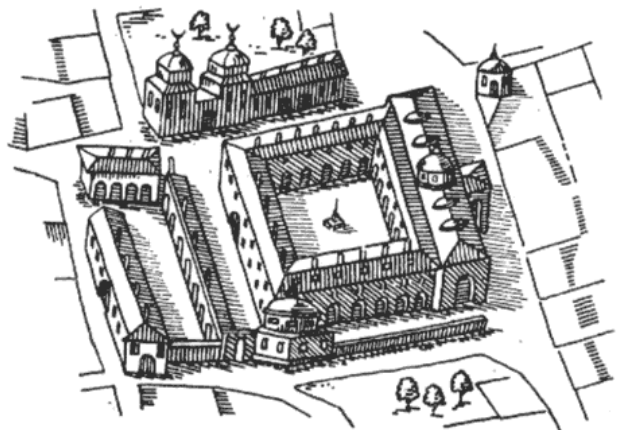
Француски посланик *Луј де Е*, барон де *Корманен*, путовао је по Турској 1621. и 1626. године. Он је 1621. године, по налогу Луја XIII, путовао у Цариград, преко Беча, Београда и Софије. О том путу објављен је путопис анонимног писца, из којег доносимо:

... „Пошто смо врло срећно прошли кроз ове велике равнице и пошто смо видели ушће Драве и Тисе које много увећавају Дунав, пристигосмо у Београд 9. јуна... Од свих градова који су данас у власти султановој нема ни једног, после Цариграда, који је природа тако обдарила... Он има велике равнице које су тако плодне да би храниле десет пута више народа но што га има у граду. Преостали део околине пун је вртова и башти, што боравак чини прекрасним... Овај град није затворен зидинама, иако је један од највећих и најзначајнијих на Леванту. Од

свих старих грађевина није готово остало ни трага, а оне које су Турци изградили од како у њему живе не одговарају лепоти положаја... Али, иако имају само један спрат, оне имају врло пријатан поглед, јер је град подигнут на брегу... Међутим, и ако град Београд има у изобиљу свих врста намирница, он је ипак нарочито богат у слатководној риби, више него иједан други град у Европи... Сва трговина града Београда у рукама је дубровачких трговаца, који ту живе с много слободе. Они тамо доносе чоху и купују кожу, вуну и восак, које носе у Анкону да би их тамо распродавали по читавој Италији... треба да кажем да је то (Дунав) највећа и најзнатнија река не само Европе него и Азије и Африке... У њу се улива шездесет река, које су готово све пловне... Нил, уистину, пролази кроз веће пространство земаља, али... он има само половину воде Дунава, и није много плован. Онда неће бити тешко ако дамо Дунаву прво место, па су, према томе, и Еуфрат и Ганг далеко иза њега... Обични језик у земљи је словенри, Јермени и Грци... Цамија има тринаест,

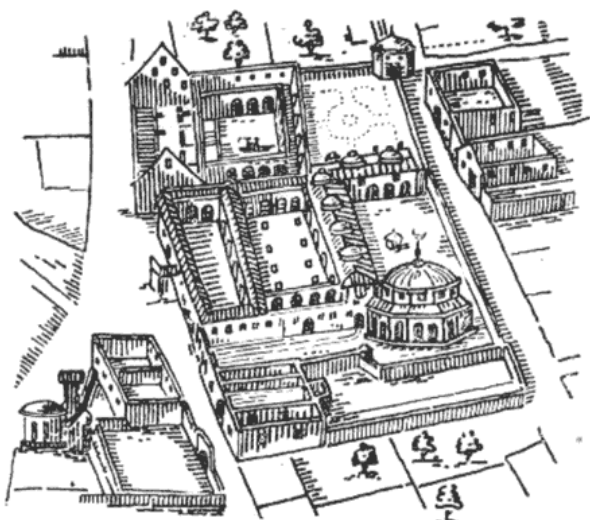
Када неким случајем, не бисмо располагали и другим записима — овај би нам био драгоцен са оценама, мишљењима, подацима, као што су:

— Од свих градова који су данас у власти султановој нема ни једног, после Цариграда, којег је природа тако обдарила...

Безистан Мехмед паше Соколовића, подигнут у другој половини XVI века — по бакрорезу Михаела Венинга.

Le «Bezistan» de Mehmed-pasha Sokolović, construit en seconde moitié du XVIe siècle — selon la gravure sur cuivre de Mihael Vening.

Султанова палата, у којој је била резиденција Великог везира, заменика султановог — по бакрорезу Михаела Венинга

La Palais du Sultan, résidence du Grand visir, suppléant du Sultan — selon la gravure en cuivre de Mihael Vening.

— Он има велике равнице које су тако плодне да би храниле десет пута више народа но што га има у граду...

— Преостали део околине пун је вртова и башти што боравак чине прекрасним...

— Један од највећих и најзначајнијих на Леванту...

— (куће) имају врло пријатан поглед, јер је град подигнут на брегу...

(Погледи на град и са града, са појединих његових природно истакнутих места, са његових зграда... погледи, на које смо скоро потпуно заборавили — као на изванредно значајну особеност и савременог урбанизма и посебну вредност града!)

— И ако град Београд има у изобиљу свих врста намирница, он је ипак нарочито богат у слатководној риби, више него и један други град у Европи...

— Сва трговина у рукама је дубровачких трговаца, који ту живе са много слободе...

— Дунав је највећа и најзначајнија река не само Европе него и Азије и Африке...

— Србија је готово читава насељена хришћанима који припадају грчкој цркви... језик у земљи је словенски...

Да изоставимо све друге коментаре — већ само, када бисмо и данас испитивали услове због којих би људи имали интереса

да посете и виде неки град, мало бисмо шта имали овима да додамо.

Додајемо: Луј Жедон, господар Белана, дворанин војводе Анжујског и француски конзул у Алепу, са надимком „Турчин“, доспео је у Београд 24. јануара 1624. године. Из његовог дневника наводимо:

...„У Београду... један дубровачки властелин ме је примио без икакве препоруке и угостио ме је врло пристојно у свом дому, где сам живео на његов трошак читавих осамнаест дана са три коња и две слуге, не допустивши никад да платим ни четврт талира. Наше дружење сложило је наше духове и прибавило ми толико његове љубави да је он много жалио кад сам полазио, а ја понесох драгу успомену која ме заувек обавезује да лепо о њему говорим и да хвалим љубазност такве ваљаности”...

Из његовог писма од 26. јануара из Београда, навешћемо даљи текст:

...„Налазим се на свега двадесет дана удаљености од Цариграда... Већ сам осам дана у овој великој, богатој трговачкој и многољудној вароши, где свега има у изобиљу до претераности... Због снегова који су били тако високи... то је био разлог да сам донео врло опасну одлуку и усудих се да идем седам миља залеђеним Дунавом”...¹²

Гостопримство је позната наша одлика, Београђана, када говоримо о њиховом граду.

Из претходног описа подвлачимо то „запажање“ Луја Жедона а сличних запажања има и код других путника. Ово подвлачимо из два разлога: због те наше, шире, словенске одлике; и друго, због могућих „веза“ са једним савременим видом у туризму — оним што се назива домаћом туристичком радиношћу. Где је сада нагласак, не у првом реду на обичају, већ, на повезаности обичаја са организованим и на привредним мотивима заснованим решавањима одређених туристичких потреба, односно са све развијенијим видом туристичке услуге, са добијањем смештајних капацитета код самих становника туристичких места.

...„Београд је врло угодан, украшен врло лепим трговима и безистанима, који су сви покривени и врло дуги и у њима се налази свих врста робе... Овде има врло лепих џамија и колежа, чесама и бунара... Овде Јевреји имају велики број својих продавница, своје дућане и робу... Цигани, људи и жене овде доста пријатно

играју и певају уз пратњу свог ђеманета, врсте виолине, затим неке врсте цимбала и своје тамбуре која је као гитара са пет жица”...

Описујући даље, 1658. године, *Кикле* — говори о богатству Дунава рибом, које су тешке и по сто ока; затим приказује турски Рамазан.

А. Пуле, исте године, између осталог, описује један напад разбојника на путу.¹³⁾

Луј Диме — 1681. године описује земље Подунавља и истиче њихово богатство:

...„ова земља је тако плодна свим што државе чини срећним да јој је тешко наћи сличну; њени народи некада савршено богати и срећни, сада су највећим делом обавезни да Султану плаћају харач... ипак се из ове земље извози толико волова, оваца и коња... да се чак у Паризу, удаљеном 500 миља, једе месо извезено из Угарске. Трава, жито, вино; сви плодови који превазилазе или су равни најбољим у Италији, злато, сребро и други метали, налазе се у чудесном обиљу”...

Франсоа Петис де ла Кроа, 1683. до 1687, пише о томе како је у Београду, после неуспеле опсаде Беча, погубљен велики везир Кара-Мустафа:

...„Капицилар — Ђехаја уђе сам у собу, остављајући целате пред вратима док он буде поздрављив Везира и саопштио му вољу Његовог Величанства.

... прочита му на глас смртну пресуду коју је Султан лично потписао. Кара-мустафа, уставши са свога места, приђе оцаку, клече раскопчавши све своје антерије, заврну руке кошуље, опра руке, лице и главу, са истим присуством духа и са исто толико мирноће као да се спрема да седне за трпезу.

... баш када су хтели да га задаве, он заустави руку целата како би се уклонио ћилим који му је био испод колена, говорећи да би то био злочин, после чега је сам обавио коноп око врата и задигао браду, плашећи се да не успори извршење ако се она уплете и замрси у свилену замку.

После његове смрти одраше му главу и испунише је сеном да би је однели Султану”...

Ова група забелешки сценски слика Београд тога доба, живот у њему и општу атмосферу у ширем подручју Београда, Србије... Те забелешке и описи су интересантни и као израз запажања, која су уочавали ови путници — писци из Француске, западне Европе.

Ево сада неколико описа битки.

Жан де ла Брин — 1688. пише о догађајима који су претходили аустријском освајању Београда:

...„Када је војвода Баварски стигао у Угарску, Турци беху напустили Петроварадин и Илок... Лудвиг Баденски доби наређење да пређе Саву и опседне Градишку, али је Турци пре тога напустише, предавши је пламену. Војвода Баварски крену да опседне Београд који заузео с мањем у руци 6. септембра 1688“...

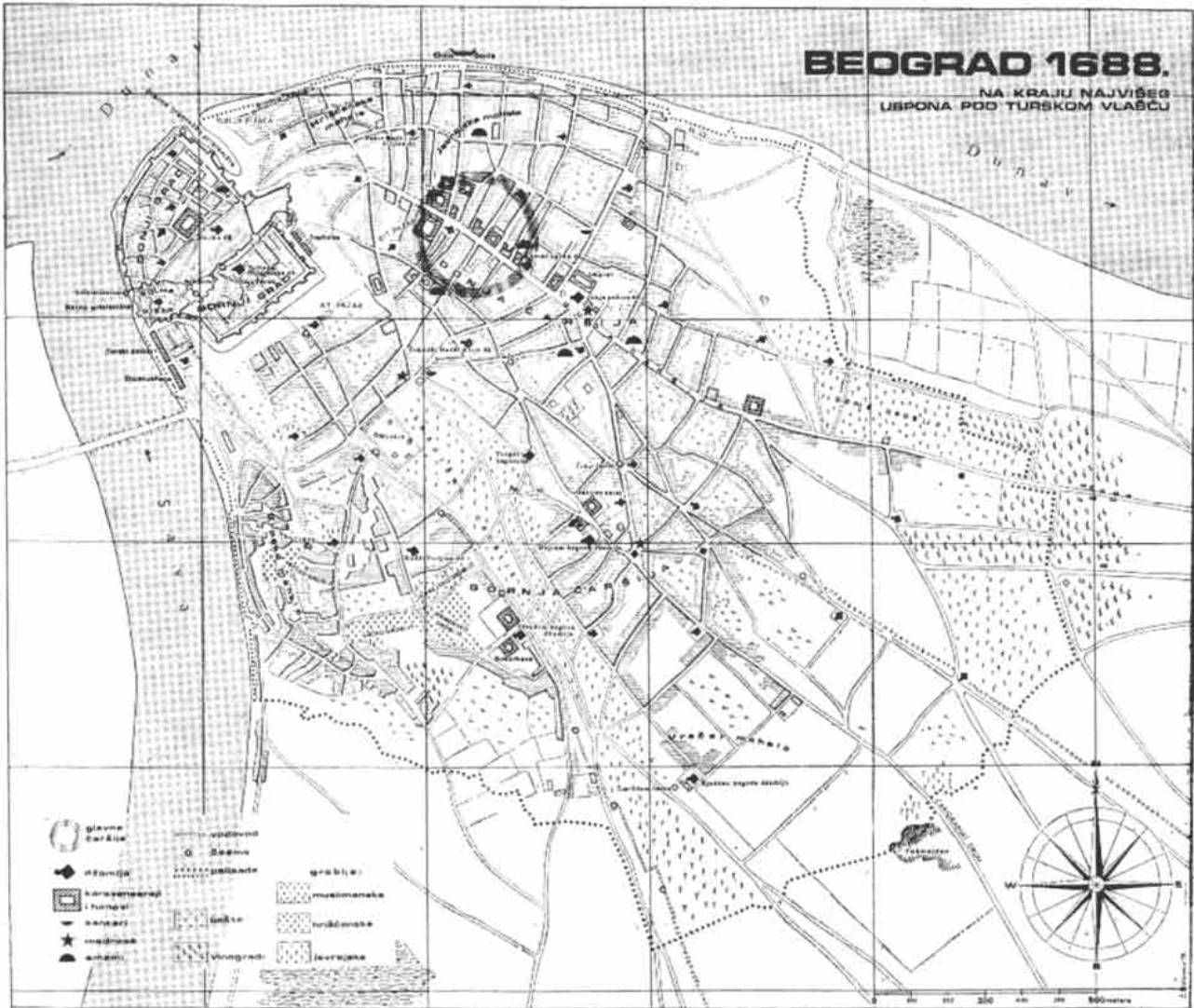
Ево описа анонимног француског писца из периода 1689. до 1693. године који говори о турском продору кроз Србију и заузећу Београда 1690. године:

...„Велики Везир, сазнавши да је принц Баденски прешао Дунав да би бранио Ердељ крену из Ниша право за Београд, за који је знао да му проломи на бедемима нису оправљени... Никада се није могло помислити да ће Турци загосподарити Београдом после шест дана опсаде. Али... будући да је једна бомба пала на кулу где се налазио магацин барута, који је морао бити у подрумима, то је она са ужасним потресом бацила у ваздух не само кулу... а код других изазвала пожар. Турци, користећи овај неред и забуну, нападаше преко старих пролома ограђених кољем с толико снаге да освојише град не направивши нигде нов пролом, сасекавши све на које су наишли”...

(*Жан Димон* — сликовито описује свечани султанов улазак у Цариград, ретко ефектан парадни спектакл, после успеха постигнутих у рату против Аустрије, који су крунисани поновним освајањем Београда 1690. године.)

Анониман француски писац, по опису заузећа Београда, бележи битку код Сланкамена 1691. са завршном реченицом: „Ова победа Царске војске није била од оних чије се извојевање често жели”...¹⁴⁾ А онда описује неуспео напад аустријске војске на Београд 1693:

...„започе бомбардовање Београда. Поставише пре тога један мост на Дунаву према Земуну, нешто изнад Београда, за чију одбрану изградише две тврђаве с обе стране реке. Наоружани цареви бродови приближише се да би гађали град с дунавске стране и да би спречили да граду приђе и један конвој. Међутим, гарнизон се бранио доста храбро и турска војска, која се окупљала у Видину, припремала се да дође у помоћ што је могуће брже. Будући да је флота турских шајки била јача од хришћанске флоте, није се ништа могло постићи ни Дунавом”...

Београд 1688. године. Реконструкција карте на реалној подлози, из Историјског атласа Београда.

Belgrade en 1688. La reconstruction de la carte sur la base réelle. L'atlas historique de Belgrade.

Да завршимо ову групу — описом битке код Сенте (на Тиси) од 1697. Жана Димона:

... „Неки се бацише у реку поверовавши да ће у њој наћи спаса, али их се већина подави. Као што се обично догађа у оваквим збркама, измешали су се и заплели људи с коњима, а слабији се ухватише за јаче и, како нису хтели да их пусте, одвокоше их са собом у дубину. Оно, међутим, што је највише допринело турској пропасти, била је острвљеност царских војника који нису имали милости ни за кога, па ни за паше који су нудили велике откупе само да им поштеде живот. Ноћ је закључила

битку. И кажу да сунце, задовољно што је осветлило тако славну победу, није имало више никаквог посла на хоризонту. Повлачећи се, оно је позвало победнике да почину.”

Задржали смо се на овим описима битака, јер сами толико казују да им никакви коментари нису потребни. А оцењујемо да би наше излагање без њих „изгубило”, не само због описа, већ и због презентовања „наших” путника, писаца, извештача.

Знамо да „извештачи” (дописници) са ратишта у та доба нису имали ни приближне техничке могућности за свој посао,

какве имају данашњи извештачи, а ипак њихови извештаји узбуђују. Желимо још да подсетимо да су ови „наши извештачи“ често бивали и *цртачи*. Њихови су цртежи имали вредност и „тежину“ и писане речи. Захваљујући тим цртежима располажемо и визуелним илустрацијама и дочаравањима неких од драматичних догађаја о којима говоримо.

Када је реч о Београду — цртежи, гравуре... карте су и једини визуелни документи о неким његовим изгледима који су нестали у ураганима историјских догађаја.

Између навођених аутора и њихових цитата могу се запажати, веће или мање, разлике у описима, подацима, оценама. Међутим, постоје и две изразите разлике, на које посебно указујемо, а то су разлике у приступима, стилским изражавањима; у општекултурној основи средина из којих су; у погледима на оно што се збива и средину у којој се збива. Једни аутори су, да кажемо, реалнији, документарнији, научнији; трудили смо се да ове што више користимо, при закључивању. Други су више литерате, романтичари — песници, склони преувеличавању и оновременом фигуративном изражавању; одушевљени преносиоци субјективних расположења... инспирација; њих ценимо и са те стране, јер нам показују и доказују да је Београд умео и да инспирише, да одушеви, да буде покретач уметничких надахнућа. Међу оваквима је био цитиран Константин Филозоф. Наводили смо и извесне литерарне описе и одломке и још неколицине аутора, као што су Франсоа Петис де ла Кроа — његов опис смрти Кара-Мустафе; или, опис битке код Сланкамена анонимног француског писца; итд. *Евлија Челебија* је, опет из те групе, али на свој начин другачији... нарочито у својим претеривањима код изношења података. То нам не смета, јер се на податке код њега не ослањамо, већ користимо делове његових записа и описа, који могу трајније да орасположе, импресионарају. Из његовог путописа из 1662. године наводимо:

... „То је тако утврђен град и чврст белем, као што је утврђен драги камен у прстену...“

... Ту има Сулејман-ханова џамија... са елегантном високом минаром... неимар те грађевине, Неимар Симан, рекао је за ову дивну минару ово: „С овом минаром у земљи алманској у Београду главном граду Унђуријине (Угарске) показао сам врхунац свога мајсторства.“ То је велика

вјештина. Нека остали неимари, ако могу, направе бар од дрвета овакву уметнички изграђену минару. Ето тако је витка и висока ова муслиманска минара. У опкопу града Нарина који се налази испред ове минаре има једна *чесма старог Мехмед-паше Соколовића*, која је као врело живота. На њој се налази овај натпис:

Дођи мој беже, ако желиш
да на овом свијету пијеш
(С рајског врела) Аб-у хајат.

Дајемо још ове његове описе:

... „по вањским зидовима Диздар-агине диванхаме... ови су зидови тако украшени да се овако нешто може видети у Османском царству само у Багдаду“...¹⁵

При опису кула каже:

... „Крвава кула (Канли куле) где затварају кривце и оне који су окрвавили руке...“

... у овом граду има тамница страшна као паклени понор, заправо као понор „Гаја“ у паклу и као бабилонски понор Кахкана...¹⁶

... Пред капијом Сахат-куле налази се један диван киоск. Одатле се јасно види цијело Темнишварско поље. Има још један красан киоск који је окренут према ријеци Сави. С његовог доксата види се цијело Земунско поље...“

... Жива је истина да је Сулејман-хан свим муслиманским борцима капом дијелио дукате (као награду). Ето, таквом се царском пажњом у овај град, који је сличан земаљском рају, слегло море људи...¹⁷

Ево сада једног рационалног, реалистичког описа Београда из 1663. године од немачког путописца *Heinrich-a Ottendorf-a*, у којем се, између осталог, каже:

... „углавном се Београд дели на три дела: Стари град, Нови град и предграђе.“

... предграђе је много веће него оба заједно... и није опасно никаквим зидом, иако ту станују најотменији Турци, сви Хришћани и Јевреји, који имају одличну трговину, дућане и робу.

... Свуда око града било је воћњака и винограда, који су давали црна али јака и скупоцена вина...¹⁸

Навешћемо и једног енглеског аутора „Из белешке о Српским земљама“ др *Едварда Брауна* (из 1669. године), личног лекара енглеског краља:

... „осим тога има у Београду два велика безистана или трга, где се продају најскупљи еспапи.“

... Велики везир је саградио леп каравансарај у овој вароши, са чесмом у авлији” ...¹⁹

Професор археологије и нумизматике на пештанском свеучилишту Матија Катанић, написао је књигу „Спомен Београда нека-

Опсада Београда 1717. године под принцом Еугенијем Савојским. Бакрорез И. Г. Пушнера.

Le siège de Belgrade en 1717, sous le Prince Eugène de Savoie. La gravure de I. G. Pušner.

дашњег Сингидунума”, у којој даје кратак приказ историје Београда и његов опис у време када га је заузео Гедеон Лаудон 1789. године. Наводимо:

... „жители су Турци, Срби и Чивути, а пре педесет година били су: Немци, Мађари, Јермени и Грци... Цамија има тринаест, које смо ми 1781. године са леве обале реке Саве положај града посматрајући избројали... Овде има два пространа, од камена сазидана пазара... Грци имају овде своје цркве, свога епископа, слободно исповедање вере; православни Срби и у предграђу

мија. Ако смо то успели за пређени период, негде до пред крај XVIII века, онда ћемо даље, ближе нашем савременом добу, бити пунији, садржајнији, документованији, Но, и вероватно са мање дражи продирања у мало познато, у дубине давнина.

II

Настаје период од краја XVIII и целог XIX века — период који нам је ближи, за који имамо више података, разноврс-

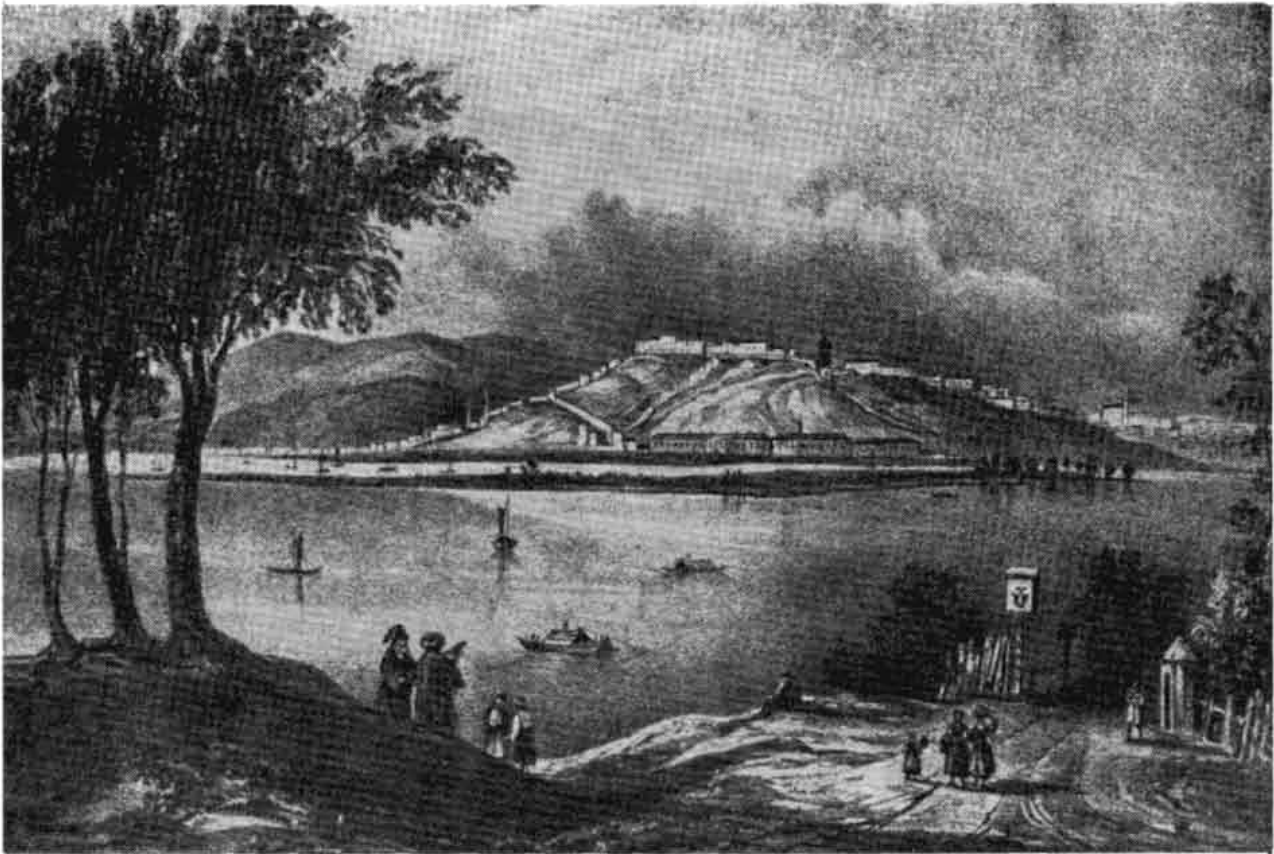
Бакрорез Габријела Боденера, Београд у првој половини XVIII века; на левој обали Саве и Дунава — утврђења која су подигли Аустријанци после заузимања Београда.

La gravure en cuivre de Gabriel Bodner, Belgrade en première moitié du XVIIIe siècle; A la rive gauche de la Save et du Danube — les fortification hérigées par les Autrichiennes après la prise de Belgrade.

српском своје храмове... Житеља је било у вароши 40 000, у граду је било до 25 000”...²⁰

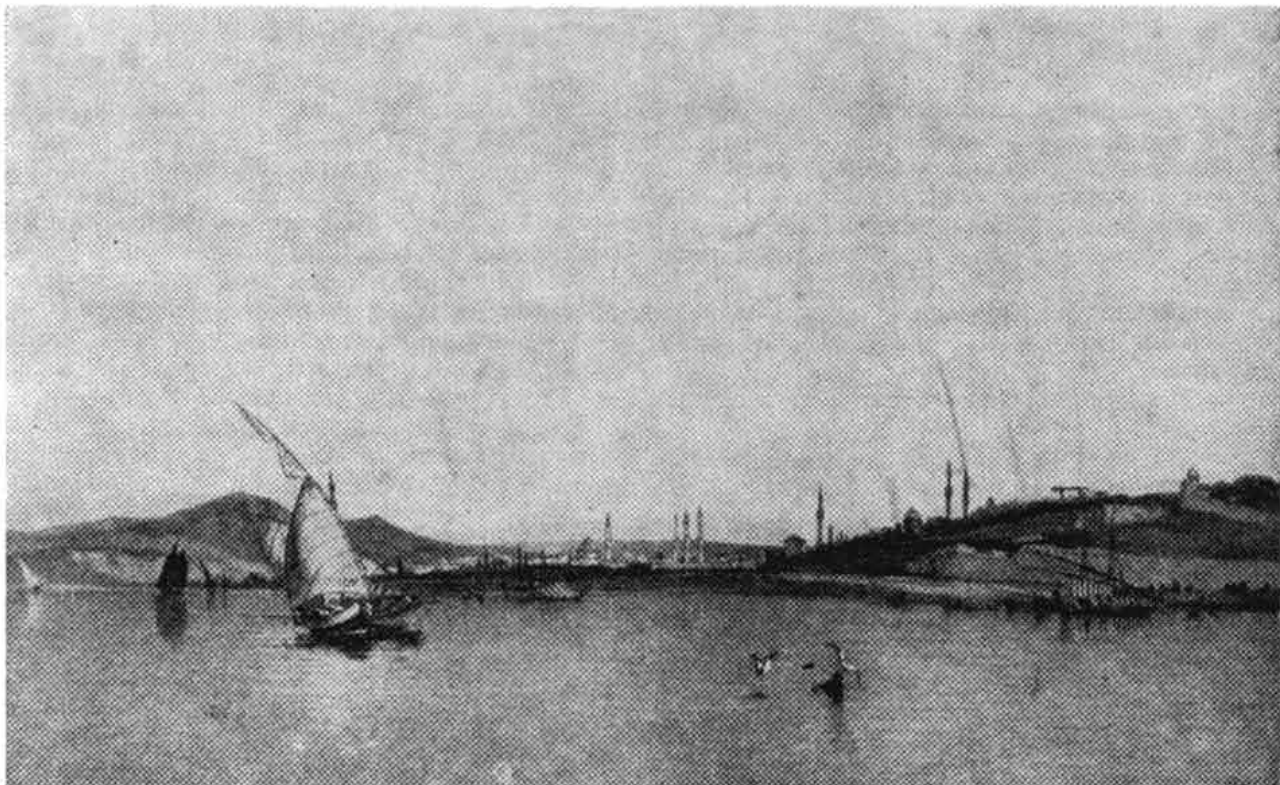
Не мислимо да смо исцрпили ни записе, ни путнике. Али верујемо да смо успели да пружимо доста целовит увид у путовања кроз дуг временски период, такорећи кроз историју града, која могу да учврсте став о њиховом значају за развој Београда и као „туристичког града”; да установимо међузависне односе: путовања — историјски догађаји — материјални развој града — његова садржајна, животна физионо-

није изворе, и за ову нашу тему. Ни он није период неке мирне стабилизације живота у Београду, чак обрнуто — пун је догађаја и напора у борби за чвршћом сигурношћу и самосталности државе и града у њој. Но, и он има своје место у континуитету праћења путовања у Београд и из њега, развоја материјално-урбаних потреба за то итд. И баш ради тог континуитета не прескачемо га — иако ћемо га само укратко обрадити. (Ово и зато што потпунија обрада тражи много више простора но што смо га у овом напису одредили, као и зато

Крајем XVIII века Београд је опет у турским рукама. (Бакрорез у боји)
 A la fin du XVIIIe siècle, Belgrade est de nouveau pris par les Turcs. La gravure en
 cuivre (couleurs).

Београд средином XIX века, гледан са Дунава. (Литографија у боји)
 Belgrade en milieu du XIXe siècle, vu de Danube. (La lithographie en couleurs)
 Topčider — la vue du parc.

Београд настао под аустријском влашћу; формирање европско-урбаног лика града, под знатним културним утицајима из централне и западне Европе.

Belgrade sous la domination Autriche; la formation de la physionomie urbaine européenne de la ville, sous les influences culturelles considérables de l'Europe centrale et occidentale.

што тај период може, заслужује и треба, да се обради и као посебна целина).

Од путовања из тих доба подсећамо:

— На интензивније културно-уметничке везе Београда са централном Европом и сливању тих кретања из западне Европе у њега.

— На живља привредна, у првом реду трговачка кретања, опет са западном Европом.

— Наравно, на жива политичка комуницирања.

— На обимније појаве повезивања словенских држава, посебно повезивања са Русијом; итд.

— То је доба одређенијих, бржих успона европских градова као урбано-планских творевина; па су се кроз поменуте везе и кретања уносили у Београд и резултати урбанизма, урбанистичких делатности, сада већ све више устаљене градско-планерске дисциплине Европе.

— То су доба када се учвршћују и извесне народне традиције грађана, и у погледу њихових разонодно-излетничко, да кажемо, рекреативних обичаја, навика...

— Излети у природу — о празницима, одређеним данима у години.

— Обичаји, забаве и весела, као што су сеоске или месне славе — вашари.

— Затим, привредно-разонодни панађури... претече сајмова итд.

Ту су такође и својствени облици, свега овога, обојени националним, верским и сличним специфичностима разноликог становништва Београда: Срба — православаца, Срба и других Југословена — католика, Цинцара, Јевреја, Цигана, Турака — муслимана; итд. (Ове национално-верске „називе“ наводимо како су они употребљавани у та доба, из коришћене литературе).

Ту су, на крају, и обилата механичка кретања: избеглиштва, досељавања, привремена или трајнија мењања места на-

стањености... враћања староседелаца... итд.

Све то је имало виднијег, или у зачецима, одраза на развијање, сада опет „новог”, друкчијег, урбаног лика града. Формирале су се и градске четврти обојене начином живота или саставом становништва; ницале су нове махале; настајала су излетничка места у ближој и даљој околини града...

Не обрађујући шире овај период (не као прошли), илустрације ради навешћемо неколико примера, који, по својој „боји” и начину презентовања настављају излагања из претходног поглавља.

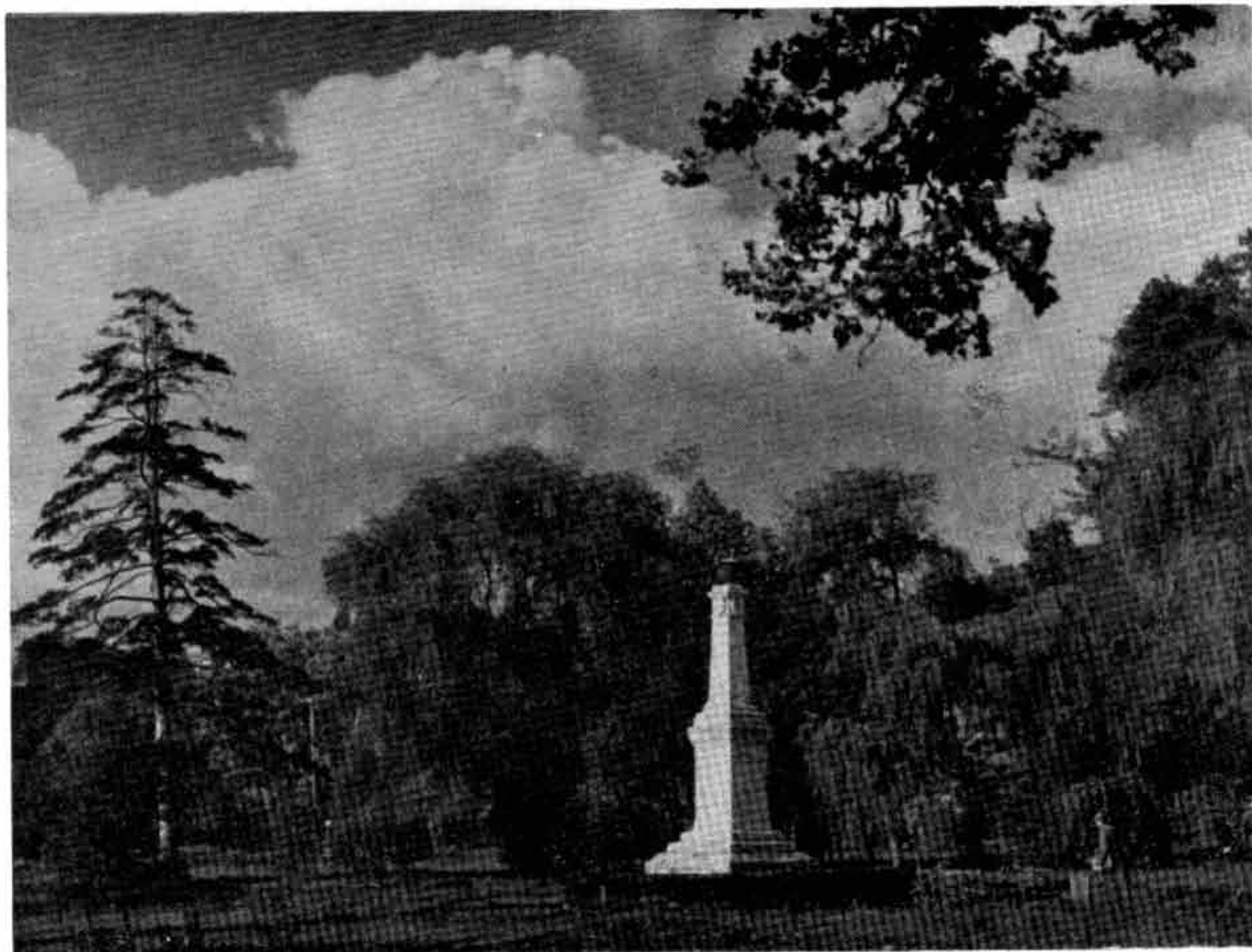
Београд има два „појма”, који га (уз све остало) чине оним што је. То су — Топчидер и Кошутњак. На линији историјских нити његовог урбанистичког развоја, ево и нешто историје, за једно и друго.

Топчидер је место где су Турци, по извесним подацима, *лили топове* за напад на Београд, приликом његове опсаде 1521. године. (Иначе назив је двојезичан: турски

— тобџија и персијски — дер, што значи поток; значи, тобџијска долина, поток. По другом предању — ту су биле неке турске артиљеријске касарне.

Београдски паша је обичавао да прави „теферич” у Топчидеру.²¹ А кнез Милош је, после Хатишерифа од 1830. године, решио да у Топчидеру подигне свој конак. Сам је назначио место за градњу (пројект је израдио Хаци-Никола Живковић), за руководиоца изградње одредио је Стевана Парзарца; градитељ је био грађевинар Дамјан Пекалија из Селца код Дебра. Градња је трајала од 1831. до 1834. године. Иза овога, подигнута је црква, кафана и касарна. Сам Топчидер је претворен у леп, велики парк. (Овим градњама и уређењем парка, Кнез Милош је уједно „и спречио Турке да се башкаре по Топчидеру и Кошутњаку”, где су, поред теферича, излазили и у лов.)²²

Држећи се досадашњег метода излагања, навешћемо извесне записе и о Топчи-

Топчидер — изглед парка

Topčider — la vue du parc

дери; о коме говори, у својим успоменама из 1855—56. *Зморски*:

... „Кнез Милош је касније ту подигао своју резиденцију... Простран и прилично украшен и ако још увек на турски начин уређен, Милошев дом окружен је лепим и уређеним енглеским вртом”...²³

О Топчидери пише у својим успоменама, из 1896. године и енглески путописац *Херберт Вивиен*:

... „Пут до Топчидера... постао је једино место које користе за подневно јахање или возњу... Ресторан је популарно излетиште, и отмено је вечерати тамо. На брежуљцима око Топчидера има изванредан број вила, где угледни Београђани проводе лето. Вила Кнеза Милоша оснивача садашње династије, налази се доле, међу баштама.

... Моје најживље успомене из Топчидера су, међутим, везане за једну прославу тамо, у част посете Црногорског Кнеза, којој је присуствовало десет до петнаест хиљада сељака у народним ношњама”...²⁴

О Топчидери (као и Дедињу) говори генерал *Коста Протић* у својој књизи „Ратни догађаји из I Српског устанка 1804—1813.” итд.

Простор на којем се налази данашњи *Кошутњак* имао је, пак, првобитне називе појединих делова који га сачињавају. Врх, ближе *Жаркову*, звао се „Репиште”, а део на коме је садашња „Хајдучка чесма”, звао се „Змајевац”. Ти простори *Кошутњака* се помињу крајем XVIII века у време *Лауданове* опсаде Београда.

За друге владавине кнеза *Михајла* (1860—1868) *Кошутњак* је постао његово ловиште — на простору од *Раковице*, долином *Топчидерске* реке до садашњег хиподрома; северозападно, до *Немачког гробља*, па све до *Жаркова*. У току времена ту је одгајено неколико хиљада грла јелена, срна и кошута; а у *Топчидерској* реци било је и лабудова.²⁵

А сада, за моменат да пређемо на другу, леву обалу *Дунава*, у такозвани *Панчевачки рит*. До 1873. године (од када настају све већи покушаји за освајањем ове територије за пољопривредне активности) дивља ритска вегетација, ритске шуме и мочваре биле су изузетни природни оквири за живот дивљих птица и друге разне ситне и крупне дивљачи. Зато се лов на тој територији одржавао, делом као вид привређивања, а делом као разонода и спорт.

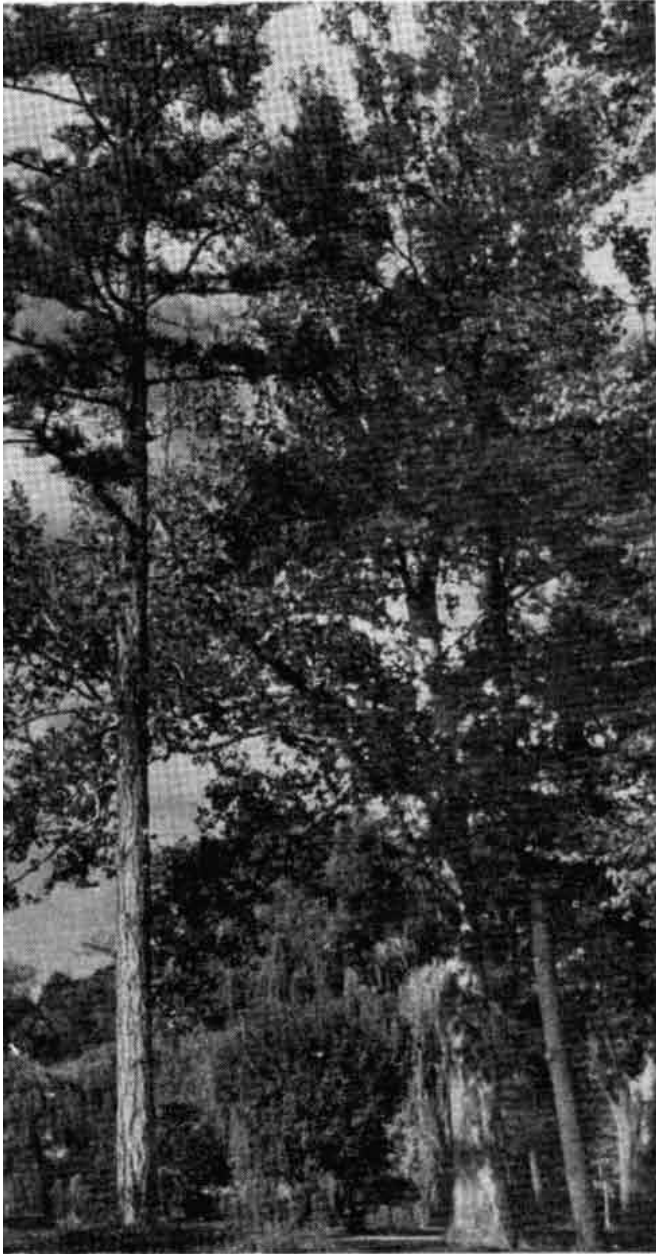
Као кроз какву ритску џунглу, ловци су се пробијали, правећи белеге (везивањем струкова трске) да не би залутали,

Топчидер — изглед парка

односно како би осигурали пут за повратак из лова. Нарочито су били познати шумски рејони на северу рита, чувена „царска ловишта” из времена *Марије Терезије* и *Фрање Јосифа*.

Ако пратимо просторно ова међусобно условљена и повезана кретања живота и развоја града, можемо запазити, сада, организованија усмеравања разноодно-забавних и рекреативних потреба и активности, ка околини града. Тако се временом дефинишу неке територије, као урбане, намењене за рекреацију грађана.

Topčider — la vue du parc

Успоравања, у свеукупном урбаном формирању Београда, намећу стални, тешки и бурни догађаји новије историје Србије, Југославије. Тако долазе и напорни ратови од 1912. године, до краја I светског рата. Иза њега, између I и II светског рата, настаје мирнији период у којем Београд добија свој јасније формиран урбани лик у целини... па и у погледу града у који се долази и града из којег се путује — туристичког града.

Највише смо говорили, до сада, о путовањима у Београд. Но он је и град из

којег се путује, чији грађани путују у ближу и ширу околину, по Југославији и по свету. Тих путовања Београђана је наравно у скорој и давној прошлости. Но за њих су покретачи други мотиви, њих иницирају други услови, могућности, интереси; материјални услови самих Београђана. За далеку прошлост мало имамо података о њима (мање но о путовањима у Београд, о којима смо говорили); и за период XIX века немамо их довољно обрађене; у време туризма, као актуелне „признате“ активности, немамо довољно систематских праћења, сложених података за дужи период, статистичких константи... Но, можемо навести неке оцене, закључке или примере, као што су ови за период између два рата:

— Извесни Београђани су одлазили на море у виду ексклузивног одмора и провода.

— Они су ишли, такође ради провода а и ради лечења, по бањама Србије, и другим природно-лечилишним подручјима у Југославији.

— Још мањи број Београђана је путовао у иностранство ради репрезентативног одмора, провода; из пословних, политичких, културно-уметничких и других сличних разлога и повода.^{25a}

Но, сва ова путовања, туризам ове врсте, био је по обиму, безначајан у односу на укупан број становника. Постојала су пак много бројнија путовања „у унутрашњост“:

— Ради посета родбине и места из којих су пореклом ти грађани; они су се тако најчешће психо-физички рекреирали, одржавајући чвршћим и своје корене са родним и изворним деловима земље.

— Ишло се ради снабдевања, у првом реду прехранбеним производима, нарочито у јесени — када се збирају богати плодови раскошне природе, наше, тада изразито пољопривредне земље.

Постојали су и *излети*; одласци обданице, недељом, у природу — околину града, која је обилато нудила своје богате свежине и лепоте.

Набрајајући путовања Београђана, желимо на овом месту посебно да се задржимо на једном дивном обичају: на *ђачким екскурзијама* београдских ученика свих школа, по Југославији. Када су у пуном смислу успеле, онда треба рећи да су те екскурзије нешто, из области путовања, што се „памти за цео живот“. Ту су први другарски доживљаји младих по својој земљи, доживљаји: себе самих у стању какво је путовање, доживљаји у крајевима

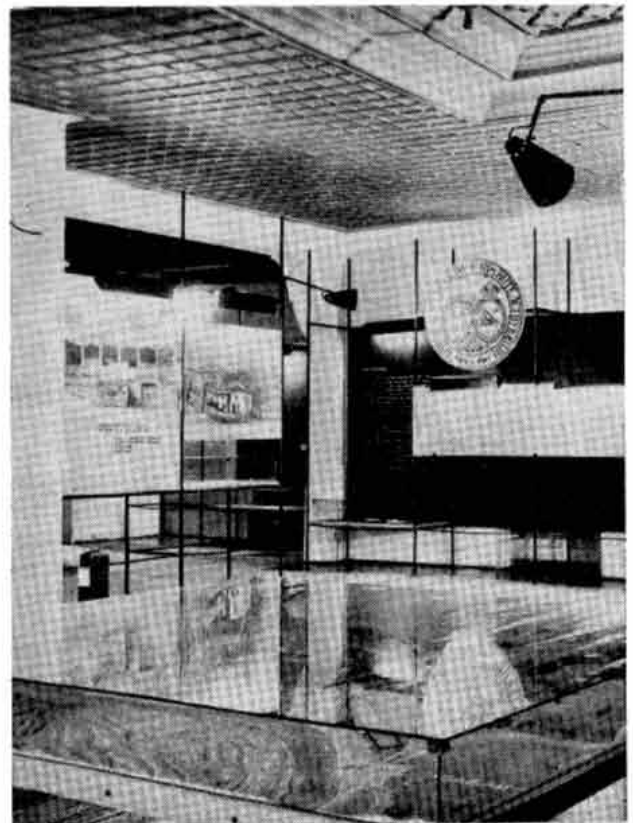
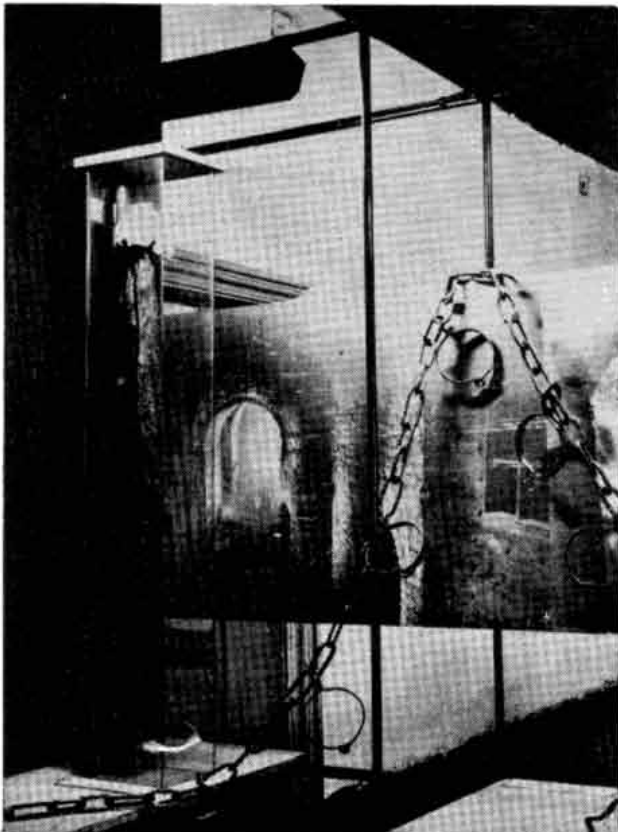

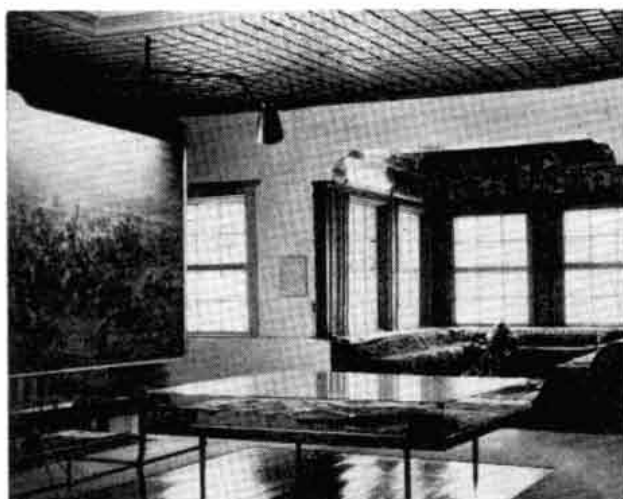
Топчидер — конак Кнеза Милоша

Topčider — le Konak du Prince Miloš

Топчидер — Музеј устанка Српског народа
прогиву Турака (из поставке музеја)

Topčider — le Musée de l'Insurrection du peuple
serbe contre les Turcs (de la collection du
Musée)

Топчидер — Музеј устанка Српског народа противу Турака (из поставке музеја)

Topčider — le Musée de l'Insurrection du peuple serbe contre les Turcs (de la collection du Musée)

Кошутњак — место састанака прогресивних снага града у предратној Југославији

Košutnjak — lieu de rassemblement des forces progressistes de Yougoslavie d'avant-guerre

Кошутњак — изглед шума-парка
Košutnjak — la vue du Parc-forêt

и местима која по први пут „опипљиво“ осете и схвате... са свим оним што прати чисту, неискусну, топлу и лебдећу младост, кроз кретања земљом у којој ће проводити свој живот, стварати, градити је и развијати... растући и чвршћајући као стабла њених шума.

А сада окренимо медаљу: *ђачке екскурзије у Београд*. То су екскурзије ђака, деце из „унутрашњости“, који у већини случајева први пут долазе у Београд (па и у велики град). Како треба да је спреман Београд — као домаћин, да прима ове ђачке екскурзије? Какав он уопште треба да буде као домаћин свим бројним долазницима? За одговор да кажемо две реченице:

— Београд треба, не само да прикаже себе, већ и да репрезентује савремени град и као савремену урбану тековину.

— Отуда он, у улози града домаћина, добија и неке садржаје, у архитектонско-урбанистичком смислу, који представљају материјалне оквире за обављање и те и такве улоге.²⁶

На крају овога дела немогуће је избећи један од логичних закључака, који је у целом напису присутна пропратност — да целокупан и свеобухватан живот града кроз историју логично води ка дефинисању његовог комплетног урбанистичког лика, да је тај лик настајао од закона нужности до увођења свесних тежњи и циљева... чији су научно-стваралачко-планерски изрази: *урбанистички планови*. У том смислу, неки покушаји код нас са утврђивањем „почетака“ урбанизма у Београду — траже, у најмању руку, допунска и проширена осветљавања, да не кажемо корекције у закључцима или оценама. Прво, не може се урбанизам као жива, организована друштвена активност (као организовани живот одређених људи) на одређеној територији, насељу, граду — изједначавати са постојањем, или непостојањем урбанистичких планова као цртежа; или чак са утврђивањем првих „цртача“ твораца таквих цртежа. (То и такво утврђивање има свој значај и своје место — као документациона грађа... као део приступа... итд.) И друго, као што се види и из овога написа (који приступа урбанизму само из једног, специфичног угла), те *границе* за које смо склонили да их налазимо и откривамо, растегљиве су... *неодредљиве датумски!* Уосталом, сам наш приступ је у откривању *појава, процеса, токова...* који су остваривали одређене урбане садржаје, па и законитости њиховог устаљивања као потребних садржаја за урбанизован живот, урбанизовано место.

Немање цртежа — урбанистичког плана, не мора да значи непостојање урбанизма у животу града, као животне градске праксе, нужности; као што ни урбанистички план, не значи, већ сам по себи, урбанизам. Сигурно је да је живот града условљавао и стварао праксу и у грађењу, која је, уопштена, дефинисана — дала и урбанизам као научно-техничку, просветно-планску и планерску дисциплину.

III

Други Светски рат доноси нове поремећаје. (Нећемо се на њима задржавати пошто смо сведоци тог пређеног периода живота града од краја рата до сада, већ ћемо одмах прећи на текући живот.) У савременом животу Југославије, и Београда у њој, *туризам* добија све значајније место; првенствено као *комплексна привредна област*, а онда и као *животни садржај*, о коме просторно планирање у ширем смислу и урбанистичко дефинисање Београда, у ужем, води или *мора да води* одговарајућег рачуна као дела и свога задатка.

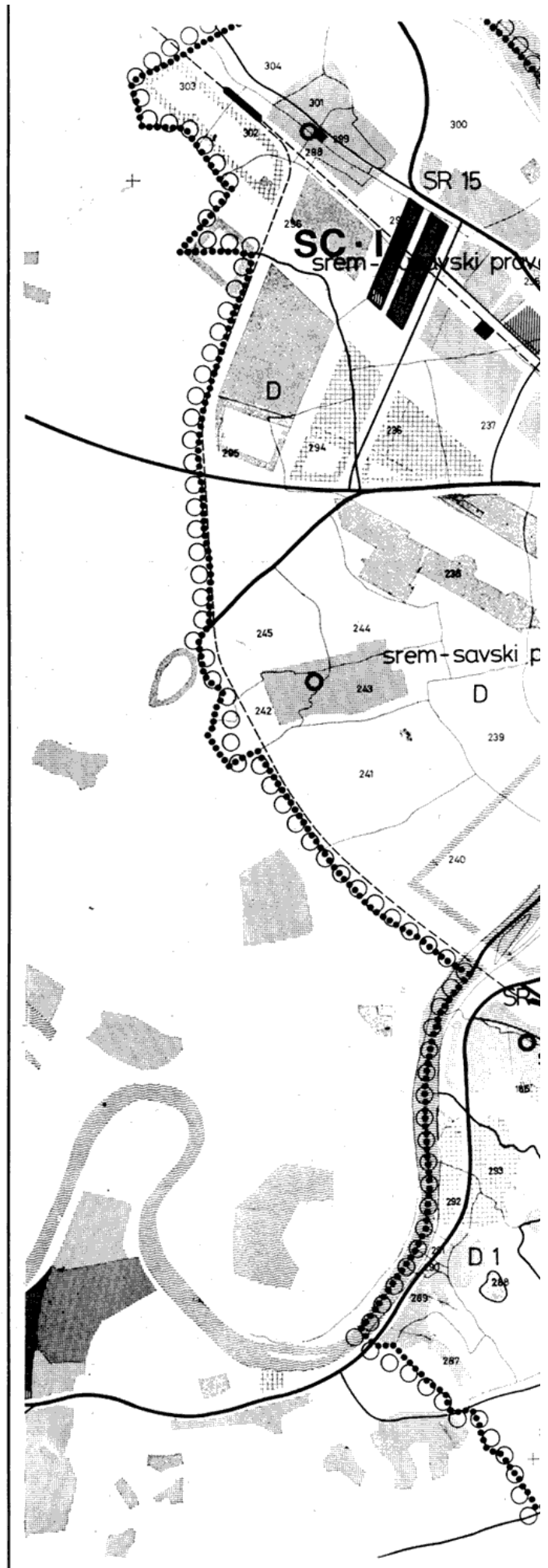
Нови Генерални урбанистички план, који предвиђа развој Београда до 2000-те године, донет одлуком Скупштине града Београда на заједничкој седници свих већа, одржаној 23. марта 1972. године — решио је, на одговарајући начин, проблеме туризма Београда.

Ево, тако смо дошли до, рекли бисмо, пуног повезивања путовања — туризма у савременом животу и урбанизма Београда. Прешли смо дуг пут, од путовања кроз историју, изналазећи нити између њих и савременог туризма, путовања и урбанизма — до данашњих активних веза између урбанизма и туризма.

Ово поглавље посвећујемо кратком приказу третмана туризма кроз Генерални урбанистички план Београда. (То што сада први пут излажемо како је Генерални урбанистички план развоја Београда до краја овога века решио и уврстио туризам у свој садржај и своја предвиђања — никако не значи да је овај план и први генерални урбанистички план Београда који то чини.) Решења су добила свој нагласак у делу „рекреација”. Генералним планом су рекреативне активности становништва сврстане у две основне категорије:

- претежно организована (активна) рекреација и
- претежно спонтана (пасивна) рекреација.

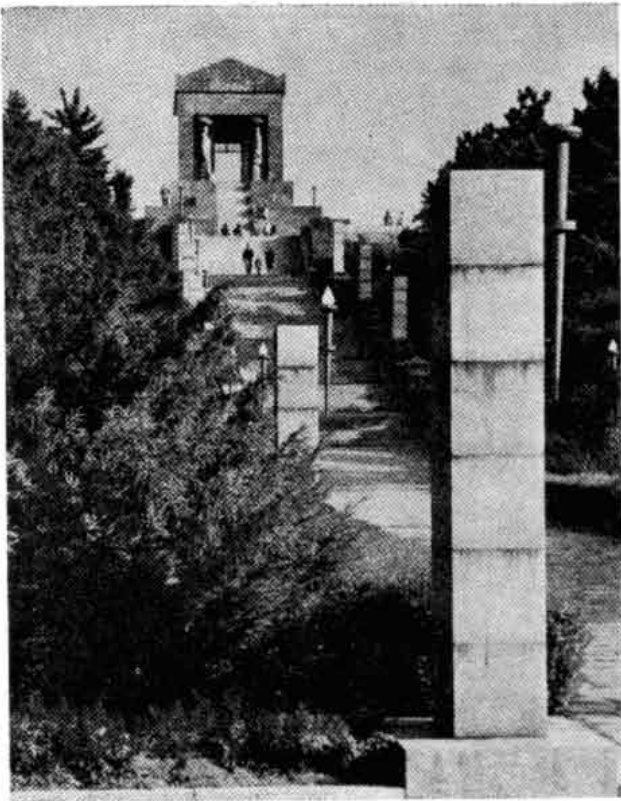
Полазне оцене су биле — да ће се пораст слободног времена јавити као резултат

Jedan od priloga novog generalnog urbanističkog plana
„Beograd 2.000“ usvojen 1972. godine

Le nouveau Plan général d'urbanisme «Belgrade 2000»,
adopté en 1972.

Авала — градски парк-шума

Mont Avala — parc-forêt de la ville

тат смањења радног времена на 30 до 35 часова седмично. Ове прогнозе указују на повећање слободног времена у току дана и током седмице, тј. повећање оних облика рекреације за које се даје највећа понуда у Генералном плану.

Прогнозе о повећању дохотка, друштвеног и личног стандарда, указују на повећане могућности за инвестирање у рекреацију било за друштвене објекте било за личну опрему. Виши стандард изазиваће потребу за чешћим фазама рекреације у току године и упражњавање „скупљих“ спортова (једрења, мото-наутика, тенис и сл.), о чему се водило рачуна — спортови на води, марине и др. Највеће инвестиције треба очекивати у области физичке културе, па је зато план предвидео нормативни пораст ових објеката у следећем односу постојећих и планираних:

Отворених, од постојећег	1,0 m ² на 5,4 m ² по ст.
Покривених, од постојећих	0,07 m ² на 0,2 m ² по ст.
Пратећих, од постојећа	3,37 m ² на 11,6 m ² по ст.

Од наведена два основна вида рекреације, по нашим критеријумима, у туризам у ширем смислу, за грађане, могле би да се уврсте те такозване *спонтане рекреативне активности*, које се (по тексту плана) манифестују кроз игру, шетњу, излете, одмарање, и уопште кроз оне активности које индивидуа сама изабере, подстакнута неком својом потребом или жељом. Како изборност облика рекреације зависи од просторне понуде, издвојене су као посебне рекреационе зоне:

- зоне спортско-рекреативних центара;
- зоне јавног градског зеленила;
- зоне излетишта (у оквиру заштитног зеленила и шума).

Ове зоне треба да се организују и за масовну и за спонтану рекреацију. У тексту Генералног урбанистичког плана даље се поставља да се масовна рекреација организује нарочито у великим спортско-рекреационим центрима:

- Велико ратно острво,
- Ада Циганлија са језером,
- Бањица — Аутокоманда,
- Батајница („13. мај” поред Дунава),
- Велико благо са језером (у Панчевачком риту),

— Меандри, простор у меандрима Саве између Прогара и Умке (ван територије Генералног плана) са два језера.

Даље се понуда простора за спонтану рекреацију обезбеђује кроз систем јавног градског зеленила, затим у зонама спортско-рекреативних објеката, зонама заштитног зеленила и шума, па се тако предвиђају и нови паркови и шеталишта:

- парк Дедиње (кроз промену намене),
- парк Торлак,
- парк Градина — Милићево брдо,
- парк Остружница,
- парк Ресник,
- парк Калуђерица,
- шеталиште дуж десне обале Дунава од Новог Београда до Батајнице,
- шеталиште дуж десне обале Саве од ушћа до Аде Циганлије.

Веома значајне за рекреацију остају обале река ван територије Генералног плана, као неизграђени, природни сценарији у зонама заштитног зеленила. У изграђеном градском ткиву предвиђају се знатне реконструкције да би се створили погодни амбијенти за рекреацију.

Највећи број рекреационих активности у приградском подручју организује се у зонама излетишта, а такође у зонама

Савско језеро на „Ади циганлији“.

Le lac de Save à «Ada Ciganlija».

„друге куће“, зонама заштитног зеленила и шума и у зонама пољопривреде (воћњаци, виноград, ливаде). Постојећа излетишта интензивишу се и знатно проширују у линеарном смислу. Мада се налазе ван подручја Генералног плана, за град је веома важно да се излетишта легализују посебним одлукама, а првенствено на потезима:

— Вишњица — Винча — Ритопек — Плавници — Гроцка — Брестовик — Орашац — Југово — Смедерево (у прибрежној зони Дунава),

— Дубоко — Горица — Липовачка шума,

— Авала — Губеревачка шума — Космај — Букуља — Рудник,

— Добановачка шума — Бојничка шума — Обедска бара.

На подручју Генералног плана не предвиђа се подизање насеља за викенд куће у индивидуалној својини. Викендовање се може предвидети изузетно као саставни део рекреационих зона по детаљном плану...

Зоне за изградњу „друге куће“ предвиђене су на здравим локалитетима, углавном ван градског подручја. Изузетно, на њој издвојени су ретки локалитети, и то у подручју Космаја и поред река. Постојећа викенд-насеља ван подручја Генералног плана, а на територији града, све више примају карактер стамбених зона због близине града, па су у том смислу и третирана.

Ове планске поставке утврђене су, поред осталог, и на основу анализе постојећег стања у граду, у време израде плана. Тако се по питању туризма каже: „Објекти угоститељства и туризма тек су последњих година почели да се изграђују. Примећује се концентрација великих угоститељских објеката у центру и одсуство одговарајућих објеката у осталим деловима града”...

Генерални план посредно говори о овим питањима и у делу посвећеном „животној средини”. И у овоме плану, у поменутом поглављу, добиле су одговарајуће место реке Сава и Дунав и њихове обале.²⁷

Овај приказ изнели смо без коментара, с напоменом на крају — да је нормално очекивати да ће план региона Београда, чија је израда у припреми, предвидети своја решења за развој туризма за Београђане, као и за бројне домаће и стране посетиоце града.

IV

Данас је туризам (свеобухватно узет, како смо га напред дефинисали) нужна стварност — делом све већа могућност, а делом и мода. (Код овога „мода”, највише мислимо на „трпање” туризма свуда и у све, чак и тамо где није, ни нужност ни потреба — бар не, као значајна привредна грана и активност.)

Нису све земље, а поготово не сви градови, једнаки у погледу услова, могућности, па и потреба за развој комплексног туризма као привредне активности значајне за националну економику.

Наша земља спада у оне које имају бројне објективне услове за даљи и још већи развој туризма. Исто смо утврдили и за Београд. (Наравно, важно је и право-времено и паметно умење искоришћавања и објективних могућности.) Не улазећи даље у ове разговоре, желимо да поткрепимо и неким подацима, без сумње у постојећи успон и раст туризма, као светског, више-страног и вишеструког и привредног кретања. Према интернационалним статисти-

кама у свету је 1969. године било укупно 153 милиона туриста-потрошача, а већ у 1971. години их је 178 милиона, да би се предвиђало за 1974. годину 200 милиона, а за 1980. годину 300 милиона. (Предвиђано повећање креће се стопом од око 7% годишње.) Но у свем овом кретању, долажењу и одлажењу, има земаља чији су салдо биланси (приходи расходи) негативни, то јест, више троше на туризам ван своје земље но што примају у својој туристичкој привреди, какве су у 1970. години биле Немачка, Норвешка, Шведска, Канада, Сједињене Америчке Државе, Јапан итд. Главни „емитанти“ туриста су Сједињене Америчке Државе, Канада, Немачка, Велика Британија, Француска, Холандија, Италија, Белгија, Швајцарска, Аустрија, Шведска и Данска.²⁸

И ово мало података може да протумачи зашто се туризму у просторном планирању придаје све значајније место у земљама које са њим озбиљно рачунају. И Југославија је земља у чијој просторно-планској пракси туризам (на разне начине) све више „фигурира“ као програмски захтев. Аутор написа је, у нашој пракси заступник и, како их је назвао, „тематских просторних планова“, међу које спадају и просторни планови који обрађују наглашене туристичке области — као првенствене, туристичке регионе.²⁹

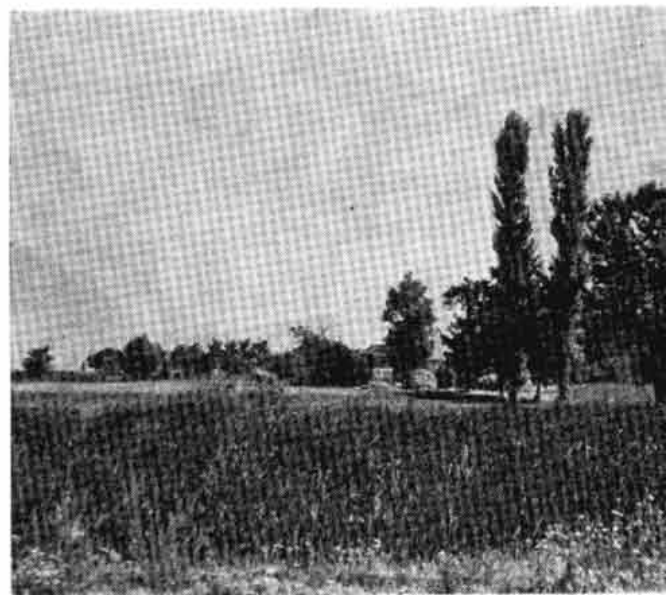
На крају, како по току излагања, тако и у последњем поглављу овога материјала, ево једног осврта на Београд данас и његов значај у савременом туристичком промету. Тај осврт је преко ауторовог рада за одређен значајан туристички регион и место Београда у њему. Реч је о Београду у развоју туристичког подручја Дунава. (Жеља нам је да овим примером, поред осталог, илуструјемо каква нас и друга изучавања те врсте очекују; од којих су нека обављена, извесна у току, или тек треба да се чине. Но све то даље је, за сада, изван оквира задатка који смо поставили и обрађивали нашим написом.

У туристичком промету у Југославији Београд има значајну двојаку улогу: он је један од великих привлачних туристичких центара у нашој земљи, он је исто тако велики емитант потрошача туристичких понуда у земљи.

У регионалним анализама рачунају са Београдом, односно са Београђанима, скоро сва значајнија наша туристичка подручја: почев од Јадрана, преко словеначких планина, до македонских језера. Када је реч о туризму у Србији, тада све регионалне

анализе рачунају са Београдом. Елаборат „Регионални план туристичког развоја Дунава“ је на одређен начин својеврстан прилог сагледавању и решавању проблема туристичког развоја Србије, и шире, Југославије. Као такав он је интересантан и у погледу ставова и оцена улоге Београда у једном од значајних туристичких подручја Југославије. (Аутори овога елабората су: руководилац тима и главни пројектант — инж. арх. Братислав Стојановић, затим, проф. инж. др Тома Бунушевац, екон. Бошко Протић, екон. др Милан Мази, екон. Мирјана Стојановић; са сарадницима, консултантима и саветницима.)³⁰

Београд је, као град, у свим анализама и радовима рачунао са Дунавом као зна-

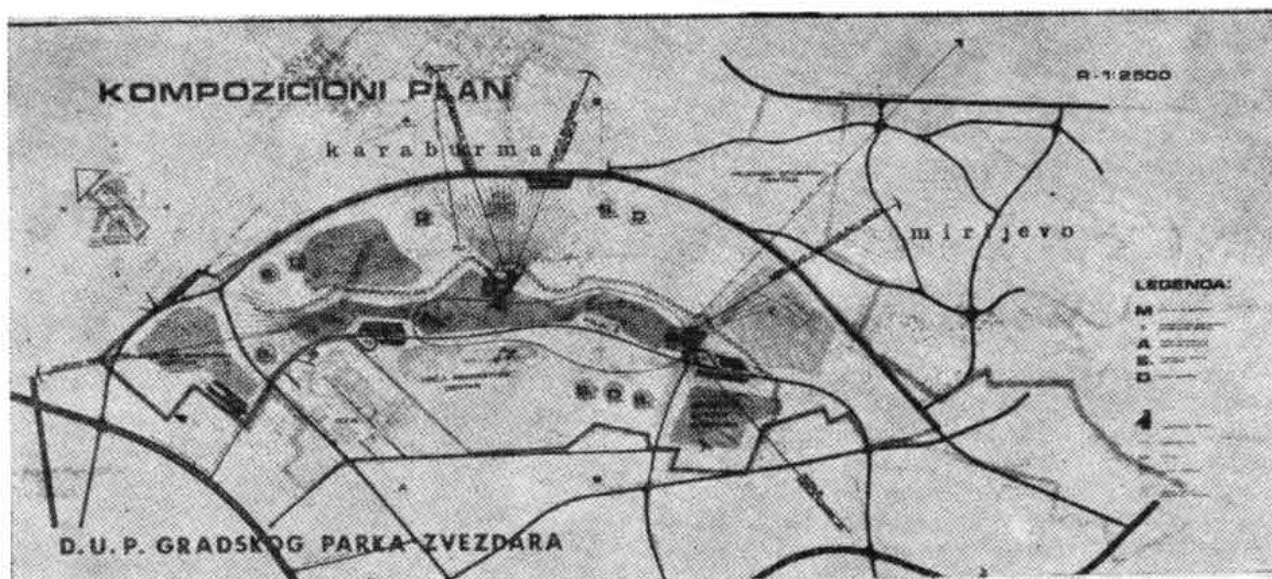

„Велико благо“, ритски амбијент планиран за рекреативне садржаје на левој обали Дунава

«La grande boue», contrée marécageuse, prévue pour la récréation, à la rive gauche du Danube

чајним природним фактором за разрешавање многих питања рекреације, спорта, одмора и разоноде — туризма уопште — за своје становништво. Ово и из простог разлога што се налази на Дунаву. (Наравно овде није реч буквално само о Дунаву. Реч је у првом реду о Дунаву и Сави — јер је Београд град обеју река, али реч је и шире, о сливу Дунава).

У овом приказу улоге Београда у развоју туристичког подручја Дунава користимо податке и оцене из поменутог елабората о перспективним могућностима развоја туризма у Подунављу.

Детаљни урбанистички план за градски парк „Звездара”, урађен 1973 год.
Le plan détaillé d'urbanisme pour le parc de ville «Zvezdara», aménagé en 1973.

Спортски центар — Кошутњак

Le centre du sport — Košutnjak

Покушаћемо да покажемо да дунавски регион не би ни издалека очекивао пројектовани развој туризма, да у њему нема централно место Београд; и обрнуто, да би Београд много теже решавао проблеме викенда, рекреације својих становника — да нема Дунав, његов слив и његов регион, као велику могућност какву има мало који град.

Београд има свој регион, он има своје метрополитенско подручје. Границе подручја су доста еластичне с обзиром на различите интересе и утицаје града на подручје и подручја на град. Метрополитенско подручје дефинише више утицајних фактора, те је зато оно резултат интегралног деловања тих фактора. Један од тих и таквих фактора је и туризам. Пошто је овом приликом баш реч о томе, говорићемо о туристичкој зони интензивног интереса Београда. *Говорићемо о зони која представља непосредну интересну рекреативно-туристичку сферу града.* (Видећемо, пак, да Београд не решава и не може да решава све своје потребе ове врсте у тој зони — и да се његови интереси таласасто протежу и на друга и даља подручја. Дуж Дунава ти интереси продиру у новосадско подручје узводно и око 150 km низводно у ђердапско подручје).

То уже подручје интензивног туристичког интереса Београда није нека административна зона, оно није ни збир неколико административних целина, оно је више одређено географски и по својим туристичким вредностима и особеностима. (Али пошто су статистички подаци праћени по административним поделама, оно обухвата, као главне, административне територије Београда, Панчева и Смедерева). Оно у пречнику износи око 100 km, односно 45 до 50 km удаљености од ушћа Саве у Дунав као центра. Овим пречником обухваћен је не само део непосредне зоне туристичког подручја Дунава, већ и део пратеће зоне — на северу према Зрењанину, према Обедској бари уз Саву — као и део рефлексне зоне са Ковачицом и Уздином (Регионални план туристичког подручја Дунава дефинише три зоне — непосредну, пратећу и рефлексну, према њиховом положају и значају у туристичком региону Дунава.)

На овој територији живело је, у време почетка израде елабората 1967. године, нешто преко 1 200 000 становника на површини од 260 000 хектара, од чега само у Београду на територији од 18 000 хектара — 750 000 становника.

Осврнућемо се сада на основне утицајне факторе за развој туризма овога београдског региона (на природне: географски положај, рељеф, климу, стање шума и осталог биљног и животињског света, ста-

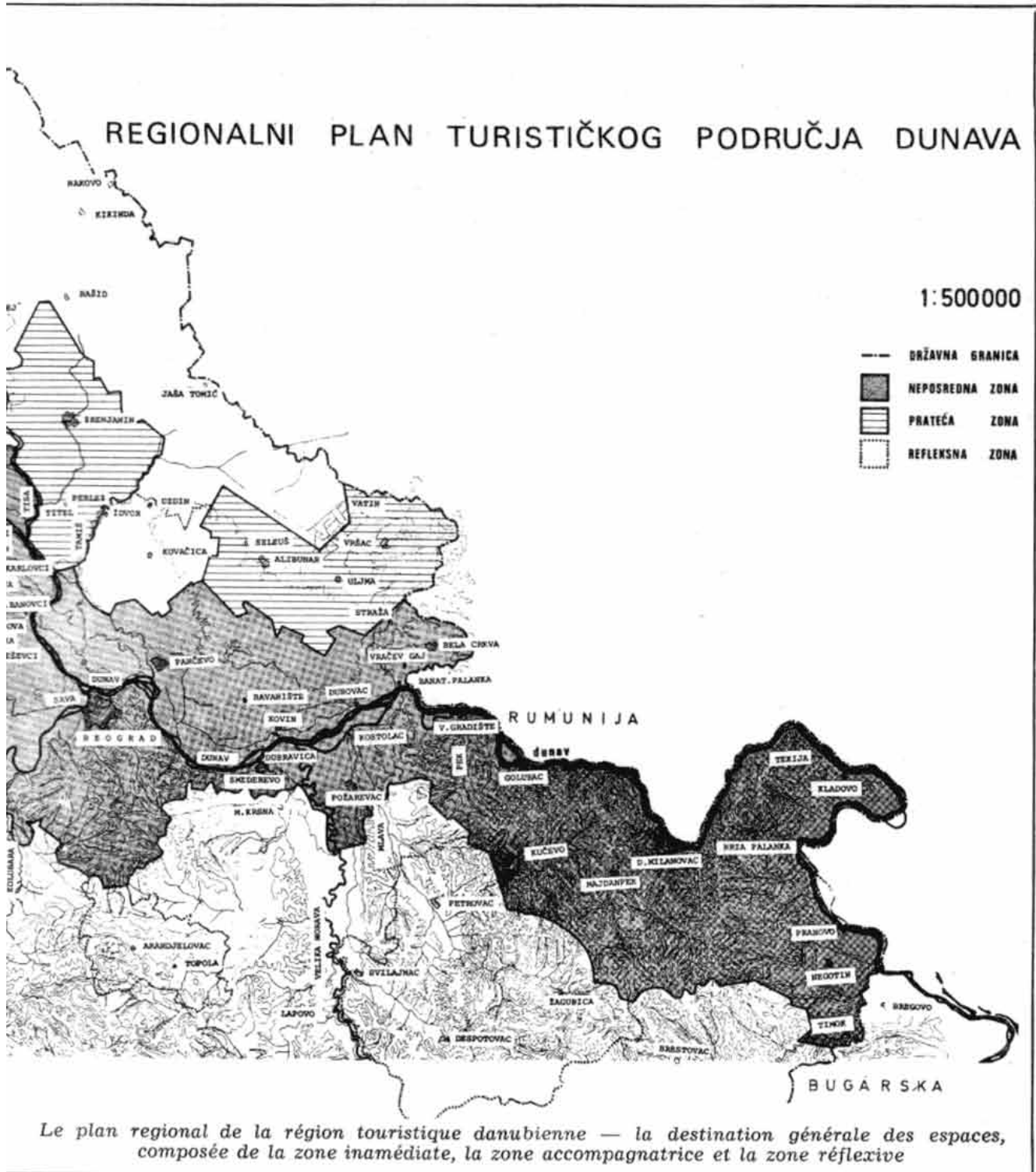

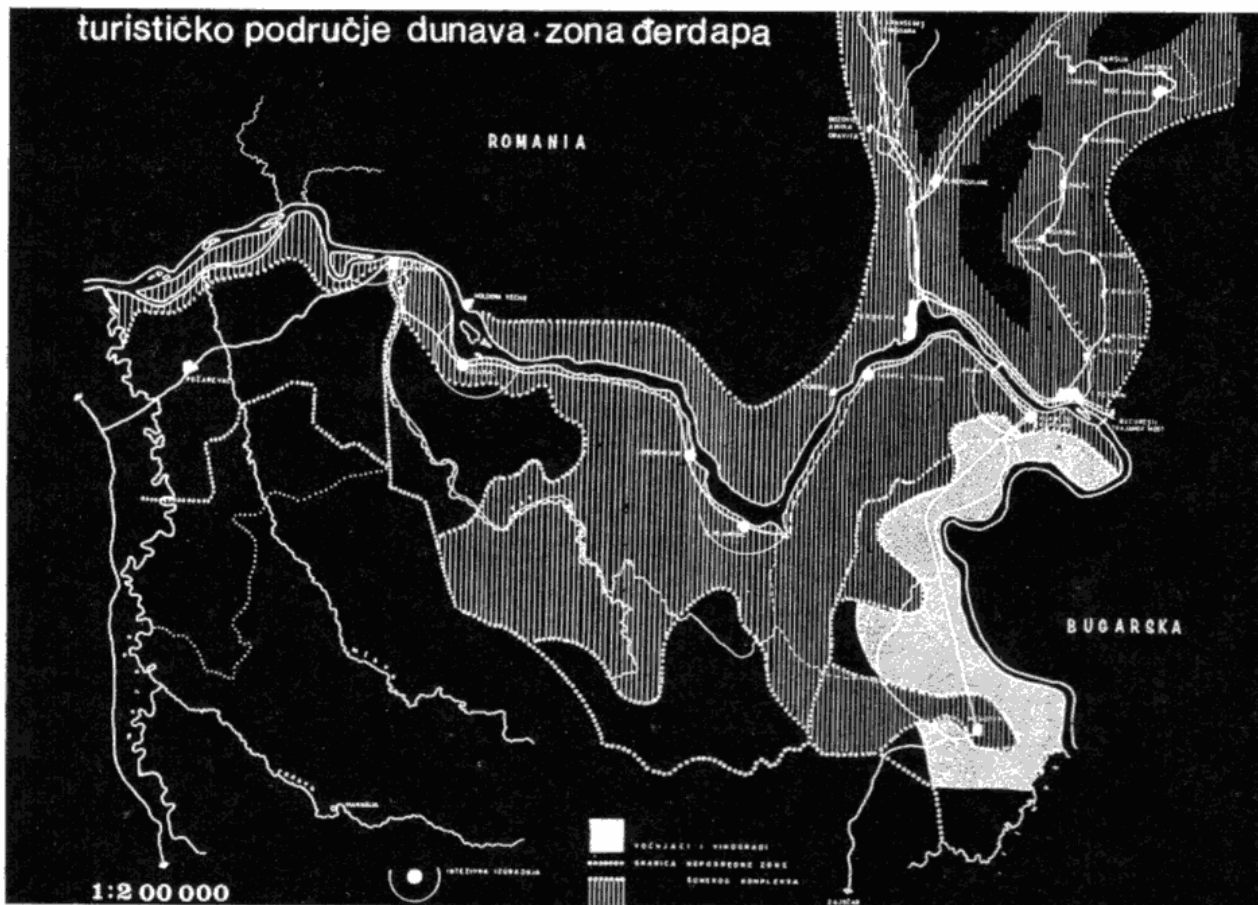
Регионални план туристичког подручја Дунава — генерална намена површина, састављена од непосредне зоне, пратеће и рефлексне зоне

ње пољопривреде; на створене: историју и историјске споменике, односно споменике културе, урбано стање, саобраћај и саобраћајне везе, угоститељско-туристичку опремљеност, културно-уметничке и при-

вредно-културно-разонодне активности и програме...), уз оцену њихове туристичке вредности данас и у перспективи.

Београд је у чворишту готово идеално равног Подунавља на левој обали Дунава,

Туристичко подручје Дунава — зона Ђердапа, обједињени туристички интереси Југославије и Румуније.

La région de tourisme danubienne — la zone de Djerdap, les intérêts touristiques de Yougoslavie et de Roumanie, réunis.

вишег лесног платоа на десној сремско-банатској обали и завршних разгранатих огранака шумедијских планина. На површинама некада врло богатим шумама, данашње стање шумовитости је слабо. Свега око 10% површина је под шумама. Те шуме углавном нису квалитетне. Однос високих шума према ниским је 30—40% према 70—60%, док је већина од њих релативно млада, свега 20—40 година старости. Изузетак чине шуме у Бојчину, старе 90 година, на површини од 350 хектара, и старије састојине на Авали и неким деловима Космаја.

Клима у читавом Подунављу има особине умереноконтиненталне климе, која, у просечним вредностима основних метеоролошких елемената (у периоду април—октобар) омогућава угодно кретање и бављење на отвореном простору. У току осталих, пак, пет месеци хладног периода не постоје

довољно повољне могућности за упражњавање зимских спортова.

Београдска околина није без природних реткости, лепота и привлачности — ту су Обедска бара, Царска бара, Омољичка ада, остаци ритских шума у Иванову итд.

Ако бисмо ценили објективне природне услове — констатовали бисмо да су у основи врло повољни за развој туризма. Но стање неких од утицајних чинилаца, у првом реду шума, њихова садашња туристичка вредност, далеко заостају за објективним могућностима и условима. Због тога ће Београд, свој интерес за коришћењем природних зелених, шумских површина, протегнути и на удаљеније шумске комплексе (и у региону Дунава, као и ван њега) као што су Фрушка гора, шуме Делиблатске пешчаре и шуме Ђердапског подручја. (У погледу равномерног оптерећења појединих зона, Београд би требало

Хидроелектрана „Ђердап”, дело савремене технике у кланцу највеће европске клисуре — значајан мотив туристичких интересовања.

Le Système hydro-électrique «Djerdap», l'oeuvre de la technique moderne dans la gorge du plus grand défilé européen, est un motif important de l'intérêt des touristes

да води рачуна о првенственим потребама новосадске зоне за коришћењем Фрушке горе као једине рељефне и шумске одлике те врсте у Војводини.)

Додајмо природне услове за развој пољопривреде, затим за развој риболова и лова и садашње стање њихово у региону Београда. Знамо да је читав тај регион, не само пољопривредно активан и развијен, већ и да обухвата делове најплоднијих области у Југославији — делове Шумадије, Срема, Војводине.

На овом подручју налазе се уз Дунав воћњаци и виногради, као што су чувени грочански воћњаци, или сремска и смедеревска виногорја. Истина, садашње стање заостаје за виноградарском традицијом и популарношћу вина из ових крајева. (И у том погледу поправљања и даљег развијања стања виногорја, као и раније шума, предстоје нам озбиљни задаци — и из чисто туристичких разлога).

У анализи услова за развој ловног и риболовног туризма у читавом Подунављу, има своје место и такозвани београдски прстен. Он обухвата Фрушку гору, Бисерно острво, ловишта у близини Бечеја, Новог Кнежевца, Сенте, даље — Перлез, Ечку, Панчевачки рит, Бојчин, Делиблатску пешчару, Липовицу и друга мања подручја. Риболовна територија се простире од ушћа Тисе до Дубравице, а Савом узводно до села Скеле. У погледу риболова, није реч само о токовима река, већ и о бројним природним и вештачким воденим површинама, барама, рукавцима, каналима, вештачким језерима итд. И овај вид туризма тражи ширење, у првом реду ка ђердапском ловном подручју. У риболовном туризму проширења се крећу ка Костолачком Дунавцу, подручју Великог Градишта, од села Ранца до Добре; ушћу Пека; посебно ка риболовном подручју Ђердапске клисуре.

Покретачки мотив и основни природни фактор за развој туризма је сигурно Дунав.³¹ Он, сада, по завршетку хидроенергетског и пловидбеног система „Ђердап”, игра, смеом рећи, одлучујућу улогу у туристичком развоју Београда. Ту су купатила и спортови на води, риболов, шетна путања водом итд. Ту је речни туристички саобраћај.³²

За планирану перспективу обезбедиће се савремени путничко-туристички саобраћај за међународни и домаћи туристички промет; затим међумесни и регионални речни саобраћај, као и одговарајући специфични јавни градски саобраћај. Ту ће бити и масован спортско-туристичко-разонодни саобраћај, као резултат очекиваног интензивног развоја спортова на води и у вези с њим саобраћај најразличитијим пловним објектима мањих димензија, облика и решења, почев од чамаца на веслима, преко моторних чамаца, једрилица и других очекиваних пловних објеката.

Са саобраћајем смо практично прешли од природних на створене услове. Ако се сада осврнемо на остала три одлучујућа вида саобраћаја, друмски, жељезнички и ваздухопловни — видећемо да су стања и резултати различити. Тако, друмски саобраћај, који је у сталном порасту, има врло значајну улогу у туристичком развоју дунавског региона и београдског подручја у њему. Ваља, пак, истаћи да постојећи обим овога саобраћаја не може да подмири растуће потребе. Основни ограничавајући фактор развоја друмског саобраћаја је неадекватна мрежа путева.

У мрежи жељезничког саобраћаја Београд лежи на лонгитудиналном међународном правцу кроз нашу земљу, као што је и значајан чвор за трансверзалне међународне правце. Мрежом нормалног колосека Београд је повезан са носећим местима и зонама за интензиван развој туризма у региону Дунава, сем са ђердапским подручјем. Међутим, због недовољно савремене техничке опремљености пруга, возног парка и организације — и овде је уочљив несклад између потреба и могућности, па долази и до опадања броја превезених путника у дунавском региону. У перспективи, развој жељезничког саобраћаја на туристичком подручју Дунава, у интензивној туристичкој зони Београда, зависиће у најширем од перспектива његовог развоја у Југославији, при чему ће одлучујућу улогу имати потребе развоја привреде у целини.

Ваздухопловни саобраћај је у сталном порасту. Београд представља најзначајнији ваздухопловни саобраћајни чвор за интерну југословенску мрежу и за велики број интернационалних линија. Када се говори о постојећем ваздушном саобраћају у односу на туристичко подручје Дунава, онда се мора рачунати са Београдом као важном саобраћајном тачком за прелазе на друге саобраћајне видове (у првом реду аутомобилски и речни саобраћај) да би се даље контактирало са овим туристичким подручјем. Отуда је јасно да у међународном туристичком промету, а делом и југословенском — Београд представља скоро обавезну транзитну везу и за оне туристе који, користећи ваздушни саобраћај, желе да обиђу значајна подручја дунавског региона ван Београда. У перспективи, нужно је рачунати са развијеном мрежом спортско-туристичког авионског и хеликоптерског саобраћаја у читавом Подунављу.

Ако погледамо стање остале материјалне базе за потребе туризма, као што је стање *хотелско-угоститељских капацитета, малопродајне трговачке мреже, бензинских станица и сервиса за моторна возила... занатства; туристичких организација и агенција...* онда се лако да закључити да данас Београд у том погледу има суверену улогу у читавом дунавском региону.³³ Све ово говори о значајном месту Београда у дунавском подручју и у погледу створених материјалних услова за развој туризма. То истовремено показује да и ти услови умногоме заостају за потребама савременог туризма.

Важно место у условима за туристички развој дунавског региона има његова историја и њени материјални сведоци. Тешко је издвојити историју једног релативно мањег подручја из историје дунавског региона, која је скоро целинска и јединствена, условљена баш улогом Дунава. Историја овога дела је богата, као што је богата и историја Дунава и његовог приобаља. Она је посебно још наглашена историјом Београда. О тој историји прилично смо говорили, посредно и преко „путовања”. Но, тако богата историја није данас пропраћена материјалним документима о њој, одговарајућим историјским споменицима и споменицима културе. И крај тога, Београд и његово подручје толико су богати овим споменицима да они представљају значајне вредности и за развој туризма.

У општој оцени могло би се рећи да историја Београда и његове околине, да

материјални остаци још из праисторије до данашњих дана — тек треба да доживе своју ренесансу у погледу иштицања и коришћења у културне и туристичке сврхе. Поменимо само најзначајније:

— Неолитска Винча и Старчево, крај Београда — налазишта светског значаја из праисторије.

— Остала праисторијска налазишта у Београду, Земуну и њиховој околини — почев од мамутових костију из палеолита, преко неолита, до гвозденог доба — по својој бројности и концентрацији, представљају југословенску историјску и туристичку вредност.

— Београд има споменике из римског периода, византијског доба...

— Он има средњовековних материјалних остатака.

— Данашња тврђава на Калемегдану, највећи њен видни део, дело је аустријске градње у XVIII веку.

— Има и споменике из турског периода.

Ако бисмо заокружили појединачне констатације, могли бисмо да тврдимо:

— По природним, објективним условима, дунавски регион у целини је потенцијално врло значајан за развој туризма у оквиру Југославије.

— По искоришћености тих могућности, он заостаје у целини за општим југословенским темпом.

— Уочљива је неравномерност у развоју појединих целина, нарочито заостаје низводни део од Београда.

— Београд, мада има врло значајну улогу, ни сам још није развијен до потребног и објективно могућег степена.

Највећи број излетника током године је у летњим месецима, у јулу и августу. Тада, у извесним данима, у шпицевима, бивало је и преко 150.000 људи на излетиштима београдског туристичког подручја. (У јулу и августу 70—80% од овога броја било је на купалиштима и обалама Саве и Дунава).

Најкраћи осврт на пројекцију туристичке тражње до 1990. године (која је базирана на зависности туристичке потрошње од личне потрошње) показује нам:

— За домаћи туризам: да ће годишња стопа раста у непосредној зони износити 11,3% (изузимајући Београд и Нови Сад); да ће тај пораст у Београду и Новом Саду износити 4,7%; а просечно у целој непосредној зони 6,6% — све ово уз претпоставку просечне стопе пораста личне потрошње у Србији од 5,6%.

— Пројекција предвиђа да ће се у непосредној зони Дунава остварити 2.500.000 односно 4.000.000 ноћења иностраних туриста. Од тога, у Београду и Новом Саду, зависно од горњих граница, 1.900.000 односно 3.000.000 ноћења.

— Као укупан туристички промет, домаћих и страних туриста, предвиђа се 6.700.000 до 8.100.000 ноћења. (У 1965. години остварено је 1.400.000 ноћења). Стопа раста би била 6,6% односно 7,4%.

У закључку, најкраће би се могло рећи — да су Београд и регион Дунава у погледу туристичког развоја неодвојиво везани и једно на друго упућени.

НАПОМЕНЕ

¹ Туристичке територије ван градова представљају оне делове простора који носе у себи одговарајуће вредности, у првом реду, природне особености — које посебно интересују и привлаче посетиоце. У такве спадају: мора, језера, реке, поречја, сунце (осунчаност) — уз све оно што се може организовати у тим природним условима; планине, шуме, пределе — уз могућности обављања разних рекреативно-здравствено-разонодних активности, до планинарења и зимских спортова; подручја која представљају природне реткости, или, национални паркови; природно-здравствено-лечилишне територије; бање итд.

² Та подела се односи и на урбани и неурбани туризам. Реч је о понудама за: забаву — друштвену, за младе; спортске програме, приредбе и такмичења (активне и пасивне); посматрање културно-уметничких приредби, такмичења и других активности и спектакла... (посебно место имају концентрације културних, уметничких, научних, техничких вредности и, у вези с њима, одговарајуће приредбе и програми); пословне програме — конгресе, симпозијуме, конференције; религиозна интересовања — ходочашћа; итд.

³ Да само побројимо већину од оних писаца, путника, које ћемо у мањем или већем

обиму наводити и користити: Мухамед Ел Шериф Идризи, путопис из 1153. године; Архиепископ Данило II, „Жутија краљице Јелене“; 1317. година; Јован Богослов, запис који се односи на 1345. годину; Дијак Андрија, београдски писац из времена деспота Стефана Лазаревића, запис из 1427. године; Константин Филозоф, „Жутија деспота Стефана Лазаревића“, 1430—33. године; Бертрандон де ла Брокијер, 1433. године; Хиеронимус Ортелиус Аугустанос, *Опис опсаде Београда 1440. и 1456. године*. Мишел Бодје, 1521. године; Мартен Фиме, 1526, 1551, 1552, 1566; Надбискуп Фрањо Франкопан, из говора 1541. године; Антун Вранчић, печујски бискуп, опис из 1553; Јаков Бетзек, путопис из 1564. године; Марк Антонио Пигафета, 1567. године; Давид Унгнад, 1572. године; Stjepan Gerlach, 1573. и 1578. године; Пјер Лескалопје, 1574. године; Solomon Schweiger, 1577. године; Андрија Волф, 1583. године; Melhior Besolt-ови i Hayes-ов опис Београда из 1584. године; Вацлав Вратислав, 1591; Ад. Wennen, 1616; Анонимни писац из 1621. године; Луј Жеденон „Турчин“, 1624. године; Пјер Дивал, 1651; Кикле, из 1658. године; А. Пуле, из 1658; Јован Кјаромани, 1659; Евлија Челебија, из 1662. године; Heinrich Ottendorf, немачки путописац, из 1663. године; Аледер вон Биркен, из 1664; Др Едвард Браун, из 1669; Луј Диме, 1681. године; Франсоа Петис де ла Кроа, 1683—87. године; Жан де ла Брин, 1688. године; Жан Димон, 1690. године; Анонимни писац, из 1690 и 1693. године; Матија Катанчић, из 1789. године, итд.

⁴ С обзиром на језик, архаичан начин изражавања, цитиран је јако скраћиван текст; али ипак такав да се може пратити развој мисли и описа. За илустрацију наводимо део текста између две цитиране реченице: ... „А деспот ово видевши и смотривши и брже него ли онај равноапостолни, ако је и брзо речено, и брже устрада све ка најбржему. И ко је кадар да писањем каже каква су положења и изгледи и лепоте, колико сазида и епалксе многе за људе који живе унутра и напољу, за које се узвишење као за солмонско у Јерусалиму могло казати: од здања сенка биваше пределима или вавилонска крепка врата узвишена и стене и врт обешен, на који онај горди узвишени говораше: „Не сазидох ли ја све ово крепком десницом и високом мишицом“. Овај ваистину од царских најлепши је изглед имао“. Или опис који није цитиран: ... „А велики горњи град има четвора врата, на истоку и западу и северу и југу, а пета која воде у унутрашњи град. Велика на истоку и југу, са великим кулама и мостовима, који се дижу веригама, и на западу мала врата, а и ова имају мост такође, па на северу мала врата, а та воде у доњи град ка рекама. А врата која воде у кулу и ова имају такође мост преко рова на веригама. Имађаше приступ с југа само, а са истока и запада и севера (беше) јако и опет рекама утврђен...“

^{4a} Деспот је затекао Београд скоро напуштен и обновио га је (1403. године) а ново

становништво довео је из свих крајева своје земље, и то „богато“, како каже Константин.

⁵ Шири текст гласи: ... „Град и варош Београд налазе се у Рацији у врло лепом пределу. Туда протиче врло лепа река коју зову Сава... Ту се Сава стаче у Дунав и ова је варош Београд на саставку тих двеју река, и на месту је и узвишеном са три страна, а четврта страна, према земљи, равна је... И с те стране има село, које се пружа од реке Дунава до реке Саве, пружајући се око града у даљини једног стреломета. У том селу стањују Рацијанци, и ту сам на Ускрс слушао службу на словенском језику, и покораваху се Риму, а обреди су им црквени као и наши. Ово је место врло лепо и јако и подељено је на пет утврђења. Три на виску које сам поменуо, а два су на реци, под руком оних озго. И једно од доњих утврђења је против другог доњег, у коме се налази мало пристаниште за 15 до 20 галија... Поменути град је врло јак и са врло лепим јарковима под зидинама, а двоструким зидом, врло је леп, с кулама са стране земље. Капетан је овога града један племић дубровачки, зову га господин Марко... И пошто је ово место у рукама краља Угарског, у њ се не пушта нико из Рације, а краљу га је, пре четири године, уступио деспот Рације, бојећи се да га не би изгубио, као што се догодило са Голубцем...“

^{5a} То значи да је Београд после смрти деспота Стефана морао бити враћен Мађарима.

⁶ Наводимо део текста између две цитиране реченице: ... „Каравансараји су склоништа где одседају богати и сиромашни, то су велике шупе, свуда у наоколо су узвишења на која се пењу људи да би лежали одвојени од коња; ови су везани уз господара за гвоздене алке причвршћене на узвишењима, тако да свако види свога коња и ставља му храну на узвишење. Изнад ових уздигнутих места свуда у околну на зидовима су кукле, где свако веша своје ствари без бојазни да ће било шта изгубити, јер ујутру каравансарајџија не отвара врата док све не обиђе и свакога не упита да није шта изгубио...“

^{6a} Илустрације ради, подсећамо да и данас постоје остаци „Ташли-хана“ у Сарајеву, саграђеном у XVI веку, који је имао тачно тако одвојена три дела.

⁷ Ево тог описа (борби за Београд, писца Алфреда вон Биркена): ... „Прво место у Србији је главни град те провинције (десете по реду на Дунаву). Град Alba Gгаеса што на грчком значи Бели град иначе на латинском Београд а на мађарском Нацдор Алба кога Плиније назива именом Сингидунум. Он лежи на ставама реке Саве и Дунава са једном високом и повеликом тврђавом. Најпре је 1440. године био од стране Мурата II опседнут. Међутим, том приликом храбро га је одбранио јуначки пуковник Јован из Рагузе (Дубровника). Он је тунел који је непријатељ прокопао испод тврђаве да би на тај начин продро у

град, напунио барутом, сумпором и шалитром и смолот и све то зазидао. Кад је приметио непријатеља у својој близини наредио је да се тај материјал у рову запали. У паклу експлозије изгнуло је 17.000 Турака. Осим тога за време седмочесног опседања Мурат II изгубио је још 8.000 војника, тако да се морао срамно и са великом штетом по себе повући из града.

Године 1456. 21. јуна његов син Мехмед са 150.000 људи утврдио се испред тврђаве начинивши и зид (ограду) од коља (палисаде).

Верни јунак Хуњади сакупио је на брзину ратну флоту и на Дунаву потукао непријатељску војску и то заједно са Капистраном и онда са провијантом ушао у тврђаву. После тога је Мехмед понизно замолио Капистрана и Хуњадија за примирје.

Исте године 6. августа, када су Турци срушили једно велико парче зида, Хуњади је са групом својих најбољих војника још једном напао Турке са свих страна и оне који су се у отвору на тврђави појавили све побио и том приликом је заузео и турски логор утврђен палисадом. Та битка је трајала цео дан и том је приликом и сам Мехмед рањен у једно око и смакнут с коња. Целу ноћ је турски логор горео, а Турци се после тога повукли.

После битке Хуњади је оставио 40.000 војника у тврђави и испред тврђаве као посаду. Године 1493. Али Бег покушао је лукавством помоћу плаћених ухода да се домогне Београда, али је командант Павле Кињижи ухватио уходе и казнио их грозном смрћу. (Затворивши их у кулу, где су један другог измучени глађу појели). Следеће године су потучени и сви Турци који су се налазили ван тврђаве у околини града.

Најзад године 1521. Мађари су отишли из тврђаве, у граду су оставили само малобројну посаду.

Кад се с великом војском појавио и заузео 29. августа тврђаву, Сулејман је на тај начин заузео и одбрамбене зидове Краљевине Мађарске. Сулејман је хтео преговорима да добије град, и кад му није успело, заузео га је опсадом. Од тога доба неће бити ни једног хришћанина који ће пожелети да буде опседан од Турака.“

⁸ Шири текст гласи: „Платна су му порушена од доба освајања... Зграде и куће су врло рђаве и лоше, а улице су пусте и блатњаве. Зидови од тврђе нису разваљени, имају лепе, високе и јаке куле, покривене оловом, тврђа је пуста без посаде... јер је Турчин сигуран да се нема од непријатеља за што бојати, нити од Угра нити од Немаца.

Код Београда свршава Угарска а одпочиње земља Сервија, а река Сава границом је између двеју земаља.“

⁹ Опширније: „Ту има добро саграђена трговачка кућа, имајући пространо двориште, по средини бунар, а наоколо су освојени тремови и дућани, где се држе свакојаке трговине. Сва је зграда оловом покривена, као што тврђа и лепше је.“

¹⁰ Опширнији текст гласи: ... „У том граду нема се што особито видети, до безистана или трговачке куће, која је четвораста зграда, оловом покривена, а наоколо су дућани. Ту је све уређено за сигурност трговине и удобност трговаца, који имају у суседству дућана свакојаке робе.

Сред ове зграде има пространо двориште са бунаром, камо се вода вади по жљебу и кроз велик округли камен.

У овом граду има особита кућа, где се хришћанско робље продаје јавно. Хришћани имају ту своје цркве; но католици обављају службу-божју у скромној кућици“...

¹¹ Ево дела опширнијег текста: ... „Трговци Дубровчани, који се ту налазе, обдарише господина де Е-а једним шараном који је имао три стопе између ока и репа, а који је стајао само петнаест суа. Има их од четири и пет стопа, и штука које су дуге шест стопа; уверавали су нас да се наиђе на маниће дуге десет стопа. Све рибе које се лове на овом месту изврсне су и изванредно масне стога што река има отприлике две стопе муља на песку...“

Излазећи из Београда, пролази се готово стално, у току шест часова, поред пријатних обала Дунава, до једне мале вароши коју хришћани зову Гроцка, а Турци Хисарцик, што значи мала тврђава. Она је на Дунаву, који је на том месту врло широк, мада ту није цео, јер изнад Београда почиње један рукавац који се од њега одваја и иде све до Смедерева, које се налази дан хода даље. Ако би се хтело ићи Дунавом, могло би се њиме путовати све до на сто миља од Цариграда, али како је пловидба опасна због дрвећа на које се наилази у средини његовог корита, обично се напушта река код Београда да би се отишло сувим до Цариграда“.

¹² Ево још делова из писма Луја Жедеоана: ... „где свега има у изобиљу до претераности и намирнице су по таквој цени да је за један СУ добијам оно што бих код нас купио за ТАЛИР. Дозволите да Вам кажем ову малу појединост: добио сам шест великих штука, уловљених у мом присуству у Дунаву, за четири суа; најмања од њих вредела би у Паризу два талира. Ја овде трошим на два коња, слугу и мене десет суа дневно...“

„Велика река Дунав заплускује доњи део града и здружује се с лепом реком Савом, па скупа чине широко слатководно море. Ове реке заплускују обале Србије, Угарске, Рашке, Бугарске, Ердеља, Влашке и Русије и уливају се разним ушћима у Црно Море које се у старо доба звало Pontus Euxinus...“

... „Кренух средином реке, као каквом ливадам, врло храбро до Гроцке... Истина је да сам се излагао великој опасности да се изгубим и да се удавим због леда који је пуцао под копитама мојих коња“...

„Овде видех да се риба лови кроз једну рупу коју су лађари намерно начинили у леду. Они извукоше толику количину великих риба да сам имао штука и шарана за пет суа колико не бих добио у Француској за двадесет талира“...

¹³ Ево тог описа: ... „Ми смо кренули иза три или четири стотине турских војника који их сустиглоше и опколише на једном брежуљку покривеном великим дрвећем, где 15 или 20 пљачкаша убише више од стотину турских војника... Кола којима се путује сачекају се и скупљају са осталим путницима коњаницима — да би се обезбедили од друмских пљачкаша којих је велики број, који се сједињују у трупе од две до три стотине и постављају заседе у извесним теснацима“.

¹⁴ „Царска војска по причању, остави на бојном пољу 6.000 мртвих и двоструки број рањених, од којих су, потом, многи умрли. Ту остаде мноштво официра од угледа и војска уместо да гони Турке, крену пут Петроварадина, а Турци се повукоше према Београду, изгубивши са своје стране 18.000 људи. Ова победа царске војске није била од оних чије се извојевање често жели“.

¹⁵ Ево целог описа: „По вањским зидовима диздар — агине диванхаме која се налази између двије чврсте демир — капије што су окренуте према истоку, повешани су разни оклопи, штитови, панцир-кошуље, кациге, панцири, шлемови и панцир-капе, сјекирасти ножеви, бодежи, кратка копља или сулице, дуга копља, пушке, стријеле и лукови, мачеви, друге сабље, самостријели, буздовани, баџач, небут, објешени златни штитови и још много таквог скупогеног оружја и алата за оружје. Тиме су ови зидови тако украшени да се овако нешто може видети у Османском царству само у Багдаду“.

¹⁶ Потпунији текст гласи: „У овом граду има тамница страшна као паклени понор, заправо као понор „Гаја“ у паклу и као билонски понор Кахкана. Кажу да су невјерници својевремено конопцима спуштали муслимане у овај најнижи паклени понор, а да су сужње из њега извлачили ужетима на точак. То је јама усјечена у кремен—камену. У њу може стати — кажу три хиљаде људи. Сада последије толико стотина година, овај је понор због страха од опсаде напуњен до врха просом и наљуштеним пиринчем. То жито изгледа тако као да је истом донесено са њиве и сасуто у амбар“...

¹⁷ Ево дела описа Сулејмановог освајања града: ... „Затим је међусобно повезао лађе које су се налазиле на Сави и на њих поставио греде. Лађе су затим повезене Савом и све су се стисле на оном уском простору под градом. Кад су се усидриле, сви су мусли-

мански борци са споменутих лађа почели јуришати голим мачевима. Најприје су на мач освојили Доњи град. Четири недеље касније освојен је такође на мач и Горњи град. Жива је истина“...

¹⁸ Цитирамо део његовог описа Београда: ... „Недалеко одатле је трг или безистан, који је покривен оловним кровом, где Турци продају најлепшу робу. Улице око ове тржнице биле су поплочане оловом, у једној улици можемо купити само чизме и папуче, а у другој седла и запрежни прибор, у трећој мирођије, сукно, свилу итд. Пошто је ово насеље врло велико... има овде око 56 великих и око 20 малих мошеја... Купатила су грађена у стилу мошеја, кровови од олова, али без минарета... У средини вароши протеже се велико турско гробље које почиње под старим градом, па се протеже далеко испред вароши и дуго је пола сата хода“...

¹⁹ Реч је о Мехмед-паши Соколовићу и његовом каравансарају; као и о другим објектима које је изградио у Београду.

²⁰ На овај и од природе и вештином људском утврђен град могло би се, истина од стране воде нападати, али га туда освојити није могуће, за то се досада свагда од истока и југа на град ударало, изузимајући један случај од године 1521“.

²¹ „То је био догађај за себе. Паша је излазио из града са великом свитом. Најпре су јахали на коњима таламбасије, који су ударали у таламбасе, а за овима, пред самим пашом тогрије са штаповима у руци, на којима је висило мноштво прапораца, и стално су звецкали. Затим је јахао паша на лепом и богато опремљеном коњу. Окруживали су га са свих страна гавазии. За пашом је ишла војска; делије на коњима са копљима и високим калпацима, а за њима крџалије, такође на коњима.

Жене су се затварале у куће, док је ова сила пролазила. Сви дућани морали су бити затворени и нико није смео провирити, а камоли се промолити на капији, јер је са пашом ишла дуга харемска поворка на окићеним колима, огромних точкова, која су вукли волови“.

²² У писму од 24. фебруара 1831. године, кнез Милош наређује Томи Вучићу Перишићу... „Постарајте се да у договору са капетаном Станковићем, пут дуж и преко Топчидера, где је год искварен и од воде излокан буде, оправити дајте. Никаква кола не пуштајте да преко Топчидера иду, да ливаде не кваре. Ви ћете се при том постарати да неколико кречара нађете, да ми креч пеку, јер сам у намјеренију нека здања у Топчидеру градити“...

Када је београдски паша од некуда сазнао за ову градњу, позвао је Милоша, јер није хтео да је дозволи. Међутим, Милош је преко те тешкоће прешао, знајући везирову слабот. Једноставно, поткупио га је даровима.

²³ Описујући даље овај врт, Зломски каже: „у коме као украс налазимо разне древне споменике из околине Београда. То су највећим делом комади стубова, клесано камење са грађевина и сличне ситнице без веће вредности“...

²⁴ Описујући ову прославу, од каже: „...за краљев пријем је подигнут павиљон који је гледао на широку ливаду на којој су били дуги редови сељака, који су представљали тако сликовиту панораму како се само могло замислити. Трубе су објавиле долазак краља и кнеза; после пет минута дошла је краљица Наталија, тада сасвим изненада, збијене масе сељака почеле су да се крећу под ведрим небом. У једном тренутку они су се разишли у бескрајни низ, нишући се тамо-амо у једноличним покретима једног кола — два корака напред, а два назад. Неко би могао да се зачуди како је могуће наћи разоноду у том монотоном кретању. Тада се мелодија променила у играње неког другог кола које је показало ватреност и дивљу енергију, исто тако збуњујући као и фантастичну. Срби разумеју дух игре, сваки њен покрет говори, или боље речено пева вам и опчињава“.

²⁵ Ловиште је било ограђено високим плотом од хрстовине, три метра висине. За време Обреновића — до 1903. године то је био објекат затвореног типа. Нарочити стручњаци, на челу са Карлом Чехом, руковали су са Кошутњаком, а у току времена одгајала се разна дивљач, поглавито јелени, срне и кошуте — којих је било неколико хиљада грла. У то време било је у Топчидерској реци и лабудова. У време великих зима и мразева, када су се залеђивали Сава и Дунав, гладни курјаци прелазили су преко леда из пречанских шума, прескакали ограде и таманили ову дивљач. За путнике који су возом долазили у Београд, био је леп приказ, да посматрају јелене и кошуте испуљене поред оgrade до саме пруге. Када је Кошутњак постао јавни парк, сељаци су почели да развлаче оgrade од суве хрстовине, па је општина одлучила да путем лицитације оgrade распрода. Када је оgrade скинута, дивљач се почела разилазити у околна села (Жарково, Пиносава) причињавајући штете усевима. Тада је општина издала наређење да свако може убити јелена и кошуту с тим да се чувару Кошутњака плати за месо по десет динара од једног килограма. На жељезничкој ваги у Топчидеру вршено је мерење, а месо се врло радо куповало. Тако је у току две до три године нестало и последње кошуте.

Било је и паунова, који су се задржали још неко време, па су и њих поубијали. Закупац кафана „Бурдељ“, Новак Станисављевић (преко пута данашње жељезничке станице) где је било и соба за преноћиште, жалио се да му паунови својим кукурекањем (нарочито пред кишу) буде госте, па их је он лично поубијао из ловачке пушке.

^{25a} Тако, на пример, у Мађарску и Аустрију путовали су трговци ради набавке и увоза многе робе које дотле није било у Београду; док су за со путовали у Румунију; итд.

²⁶ Навешћемо неке од тих садржаја који су ван шема организације града: рад, становање, одмор-рекреација, ван месних заједница, рејона и општеградских објеката само за његово становништво.

Ту су (не идемо редом по значају): дечји екскурзијски домови, екскурзијски хотели, ресторани, садржаји дечје забаве и разоноде, преко шема и потреба само за децу града; шире: ту су проширени и прилагођени објекти и капацитети угоститељства, трговине, културних и уметничких програма; ту су многи градско сценски програми окренути лицем према овим посетиоцима града. Итд. Није реч о одвајањима. Реч је о обогаћивању градских садржаја, који онда постају *заједнички и за сталне грађане и за суграђане-госте*.

²⁷ Овај осврт учињен је према штампаном тексту Генералног урбанистичког плана-Београд 2000. који је израдио и издао Урбанистички завод града Београда, 1972. године. Сведен је на обим и меру који одговарају карактеру написа — и у циљу да представља одговарајућу везу са наредним поглављем, које ће нешто више обрадити место Београда у развоју туристичког подручја Дунава.

²⁸ За овај кратак осврт на светска кретања у туризму користили смо се материјалом из извештаја „Туристичка опрема Француске“ од Francois Castex-а, објављеног 1972. године.

²⁹ Примењене своје теоретске поставке о тематским просторним плановима, аутор је објавио у „Техници“ бр. 3/1967, у напису „Конкретно о територијалном просторном планирању“.

³⁰ Иницијатива за сагледавање проблема туризма у региону Дунава кроз нашу земљу, у склопу изградње ХЕ Ђердап, појавила се још 1961. године, а њен носилац је био Богољуб Стојановић тадашњи члан Извршног већа СР Србије. Комплексније студије почиње аутор написа 1963. године, чије су тезе усвојене 1964. године, када је и одређен за главног пројектанта, а за носиоца рада, као наручилац испред Скупштине Србије, Републичка комисија за туризам и њен председник, члан Извршног већа Срба Андрејевић. (Посао је обављен у оквиру организације Института за туризам). Елаборат „Регионални план туристичког подручја Дунава кроз Југославију“ усвојен је на седници Извршног већа Србије почетком марта 1970. године.

³¹ Кроз записе говорено је о Дунаву по утисцима, мишљењима, оценама — овде износимо основне податке: Дунав је највећа река централне и југоисточне Европе, он је по величини слива од 817.000 квадратних километара и дужини тока од 2.850 километара, друга река у Европи, одмах после Волге. У свом току Дунав је плован од Улма до Сулине у укупној дужини од 2.588 километара.

Укупан пад реке, висинска разлика од извора до ушћа, износи 678 метара. Слив Дунава се налази унутар граница осам држава. Кроз нашу земљу он протиче у дужини од 588 километара, која је у целини пловна; од тога кроз регион Београда тече око 100 километара. Владе Југославије и Румуније усвојиле су, крајем 1960. године, техничко-економски меморандум, који је израдила мешовита југословенско-румунска комисија, о изградњи хидромелиорационог и пловидбеног система „Ђердап”. Спровођење меморандума текло је кроз израду низа заједничких докумената, које су обе владе потписале 1963. године, новембра месеца. Пројекат је предвиђао да ХЕ Ђердап буде пуштен у пробни погон средином 1970. године. Завршен цео систем, с нормалним током успора, пуштен је у текући рад 1972. године.

³² Из анализа путничког речног саобраћаја истичемо: да је он неразвијен и да је у протеклом периоду показивао тенденције опадања; да је далеко испод објективних природних повољности; да, као такав, он није

представљао значајнијег чиниоца у туристичком развоју дунавског региона, па ни Београда. Тако је број превезених путника у сливу Дунава, у 1966. години, био десет пута мањи од броја превезених путника у 1955. години — 119.266 према 1.199.000 путника у 1955. години.

³³ Тако је, на пример у 1966. години, од укупног броја лежаја у хотелима Србије 37,6% било у непосредној зони туристичког подручја Дунава, а од тога 83,3% долазило је на Београд и Нови Сад. Иако је по броју угоститељских радњи Београд држао око 50% од броја из целе непосредне зоне он је по промету носио још много већи проценат због величине и квалитета својих радњи и услуга, у односу на остали део непосредне зоне. У погледу просторне дистрибуције трговинских радњи, и промета у њима, ситуација је слична као и код угоститељства, итд. Са друге стране, пак, знамо да стање поменуте материјалне базе у Београду ни из далека не одговара потребама, а наравно никако не представља солидну основу за будуће туристичке оквире.

ЛИТЕРАТУРА

¹ Урбанистички завод града Београда, „Документација и анализе београдске тврђаве”.

² Урбанистички завод града Београда, „Документација за детаљну урбанистичку разраду зоне Дедиња”, 1970. год.

³ Урбанистички завод града Београда, Генерални урбанистички план — Београд 2000, 1972. год.

⁴ Радован Самарџић, „Београд и Србија у списима француских савременика XVI и XVII века, 1961. год.

⁵ Радован Самарџић, „Мехмед Соколовић”.

⁶ Francois Castex, «*Turistička oprema Francuske*», L'ARCHITECTURE D'AUJOURD'HUI бр. 162/1972.

⁷ Братислав Стојановић, „Дунав и Подунавље кроз историју”, Неимари Ђердапа. 1964—1971, Београд 1972. год.

⁸ Братислав Стојановић, „Конкретно о територијалном перспективном просторном планирању”, Техника бр. 3/1967.

⁹ Братислав Стојановић, „Београд у туристичком региону Дунава”, 1970.

¹⁰ Братислав Стојановић, „Регионални план туристичког подручја Дунава кроз Југославију”, Техника бр. 2, 3/1971.

LE VOYAGES DANS L'HISTOIRE DE BELGRADE ET SON URBANISME

Arch. Bratislav Stojanović

L'auteur met en lumière, sous un aspect particulier, les voyages dans l'histoire, afin de faire comprendre ces voyages du point de vue des conceptions modernes et dans les cadres des sciences contemporaines d'urbanisme, de tourisme et d'accommodation, permettant de tels déplacements des hommes dans l'espace; faire remarquer certains éléments qui sont, aujourd'

hui comme dans le lointin passé, des stimulants des voyages à Belgrade, naguère dans les circonstances infiniment plus difficiles, dont il ne reste à présent que la littérature et le goût d'un certain exotisme; de découvrir, en percevant ces éléments, des valeurs communes au présent et au passé, car, les phénomènes actuels ont toujours existé; souligner des ré-

percussions matérielles de ces voyages sur les biens et la structure de la ville, sur ses bâtiments et sur la vie de ses habitants.

L'auteur y procède à condition que des exemples, des phénomènes, des événements etc., pris du passé, soient observés dans leur époque, dans les circonstances, les rapports sociaux et au degré de développement de la civilisation de cette époque-là, tels qu'ils étaient.

- D'autre part, il est évident que de nombreux phénomènes, notamment ceux qui, par leur nature, groupent un grand nombre de personnes — dans la plupart des cas ne sont pas une nouveauté, une « invention d'une époque donnée ». Leurs origines sont, en règle générale, dans une époque lointaine. Il est de même en ce qui concerne les voyages et le tourisme. Autrement dit: en tant que phénomène social, le tourisme a, en partie, ses racines dans le passé, précisément, dans les voyages.
- Tout cela n'aurait pas une telle importance si ces liens, cette continuité du tourisme et des voyages, n'étaient pas suivis de certaines manifestations concernant l'espace et d'activité des constructeurs. Ces activités, ces créations, ont marqué, plus ou moins, selon des circonstances, le développement et la formation de Belgrade, en tant qu'ensemble urbain.

Evidemment, cette création urbaine, telle qu'elle était, s'est d'abord développé sous l'influence des forces élémentaires de la nécessité. Bien plus tard seulement, des activités systématiques et planifiées ont été entreprises. Ces activités ont eu pour résultat les généralisations scientifiques, la définition des phénomènes et la découverte des lois régissant l'urbanisme.

- Pendant longtemps, l'urbanisme n'avait pas « calculé » avec le tourisme en tant que fonction urbaine. Plus précisément, c'est seulement la conception plus large et plus complexe de l'urbanisme, comme planification de l'espace, qui a pu donner plus de « surface » et plus de « place » au tourisme, en tant que fonction de l'espace, phénomène nécessaire à la vie.

L'auteur y a donné aussi sa propre définition du tourisme.

— Le tourisme est devenu un secteur important de l'économie, qui embrasse de nombreuses activités économiques, jusqu'à présent indépendantes; il occupe, dans les économies nationales et dans leurs plans, une place de choix. Son organisation et son expansion engagent un nombre important d'organes d'Etat et d'institutions sociales, aussi bien économiques, que politiques, culturelles et autres. Le tourisme dépasse aujourd'hui en raison de multiplicité de conditions de son existence, les cadres nationaux et devient de plus en plus un domaine de coopération entre les Etats et, encore plus

largement, de coopération sur le plan international, et est composé de nombreux facteurs. D'autre part, l'aménagement planifié des territoires, l'organisation régionale, l'urbanisme et l'architecture — son le facteur important d'une telle conception de tourisme, duquel dépend, en grande partie, la réalisation des plans généraux de tourisme, des programmes et des opérations.

Après ces opinions générales, exposées à l'avance, suit la conclusion:

Belgrade est une ville touristique, au sens complexe du terme

Partant des positions exposées, l'auteur nous présente la documentation permettant d'établir le rapport entre les voyages — qui sont une partie du tourisme — le tourisme dans son ensemble, et l'urbanisme de Belgrade.

L'article est divisé en quatre chapitres.

Le premier chapitre commence par constatation que les fragments des récits de voyages, des lettres et des oeuvres littéraires datant de diverses époques historiques, agissent comme un vrai rafraichissement par rapport à la généralisation historique. Ils éclairent, comme sous la lumière scénique, les gens, les monuments, les villes, les moeurs, les chemins et les forêts des pays de siècles passés, que traversait voyageur sur son chemin pour Belgrade. Suivant quelques exemples inspirants, en les citant, nous incitons notre imagination à compléter des images reçues et à connaître un grand spectacle — l'époque romaine, les Moyen Age de Serbie, la période du pouvoir d'Autriche-Hongrie et de Turquie à Belgrade.

Ainsi, donc, nous pouvons nous rendre compte, à travers le passé lointain de Belgrade et ses temps anciens, de l'importance des voyages, qui ont toujours été d'intérêt vital pour la ville, pour ses habitants et pour la partie du monde dans laquelle il se trouvait. Parmi les photographies l'ancienne ville de Belgrade, sont soulignées celles qui le représente non seulement comme ville de ses habitants, mais aussi comme ville destinée aux voyageurs; parmi les extraits des récits, ceux qui évoquent sa physionomie, formée de manière à pouvoir accueillir les visiteurs.

Dans ce chapitre, l'auteur a cité les noms d'à peu près quarante écrivains, auteurs des récits de voyages et voyageurs de divers régions du monde, dans la période de XIIe jusqu'à la fin du XVIIIe siècles. Cela prouve clairement que Belgrade était nécessairement le lieu de vifs mouvements des gens, qui le visitaient ou traversaient pour différents motifs et besoins. C'est pour cette raison que Belgrade devait, forcément, se développer en fonction de ces mouvements, pour permettre ces mouvements et, enfin, pour en tirer des avantages. Les habitants de Belgrade ont acquis à cette époque-là certaines de leurs caractéristiques, qui sont devenus, et restés jusqu'à nos jours, leurs traits marquants.

Le deuxième chapitre nous présente la période suivante, celle qui dure jusqu'à la fin du XIXe siècle.

Dans ce chapitre sont déterminées, entre autres, certaines notions spécifiques pour Belgrade, ainsi que quelques surfaces, qui sont, aujourd'hui aussi, les espaces touristiques et récréatifs de la ville.

A la fin de cette partie de l'article, on ne peut pas éviter une conclusion logique qui s'impose, présente à chaque ligne de l'article, — la vie toute entière de la ville, au cours de son histoire, débouche logiquement sur la détermination de sa complète physionomie urbaine; sa physionomie est conçue, d'une part, par la loi de nécessité et, d'autre part, par la réalisation des aspirations et des objectifs réels, qui ont trouvé leur expression scientifique, créatrice et planificatrice dans les plans de construction urbaine.

Dans la vie actuelle de la Yougoslavie et, particulièrement celle de Belgrade, le tourisme acquiert une place de plus en plus importante, d'abord, comme secteur de l'économie et, ensuite, comme élément de vie. La planification de l'espace urbaine, au sens plus large, et la détermination urbaine de Belgrade, proprement dit, doivent en tenir compte, car c'est en partie leur tâche.

Le troisième chapitre de l'article décrit comment ces idées sont réalisées dans le Plan général d'urbanisme de Belgrade. Ces questions sont élaborées dans le Plan général, qui prévoit le développement de Belgrade jusqu'à l'an 2000, dans le chapitre intitulé «La récréation». Les conceptions de base, par rapport au tourisme de la ville, y sont exposées.

Le quatrième chapitre, après un exposé succinct sur la situation touristique dans le monde, présente une analyse de la place qu'occupe Belgrade dans le développement du tourisme dans la région danubienne. Dans cette partie, deux choses sont soulignées: premièrement, la définition théorique des «Plans thématiques de l'espace urbain»; et deuxièmement, la place de Belgrade dans la région danubienne. Donc, c'est la présentation des conceptions théoriques et leur confirmation dans le «Plan d'espace de la région touristique Danubienne», élaboré selon ces conceptions.

Le chapitre est terminé par la conclusion suivante: au demeurant, on peut dire qu'en matière de développement du tourisme, Belgrade, d'une part, et la région danubienne, de l'autre, sont inséparablement liés l'un à l'autre et se complètent.

Ainsi, la conception exposée dans la première partie de cet article, été élaborée dans ses quatre chapitres.